

Л. В. Мальцева

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Державний заклад
“Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”**

Л. В. Мальцева

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

Навчально-методичний посібник

**Луганськ
ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2011**

УДК 338.48(091)(076)

ББК 65.433 г.р3

M21

Рецензенти:

Мельник І. Г. – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Дітковська С. О. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму та готельного господарства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кисельов Ю. О. – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мальцева Л. В.

M21 Історія туризму : навч.-метод. посіб. / Л. В. Мальцева ; Держ. закл. “Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 89 с.

Навчально-методичний посібник розкриває історію становлення туризму як галузі господарства. Він містить навчальну програму і тематичний план дисципліни, завдання до практичних занять та самостійного опрацювання, питання до модульного контролю, критерії оцінювання навчальних досягнень студентів.

Призначено для студентів спеціальності 6.030701 “Організація туристичного обслуговування”.

УДК 338.48(091)(076)

ББК 65.433 г.р3

*Рекомендовано до друку навчально-методичною радою
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 6 від 2 лютого 2011 року)*

© Мальцева Л. В., 2011

© ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Навчальна програма дисципліни	5
Тематичний план дисципліни.....	9
Зміст дисципліни.....	10
<i>Перший модуль</i>	
Тема 1. “Історія туризму” як навчальна дисципліна.....	10
Тема 2. Періодизація історії розвитку туризму.....	12
Тема 3. Переміщення давньої людини та заселення материків.....	15
Тема 4. Подорожі у Стародавньому світі.....	17
<i>Другий модуль</i>	
Тема 5. Подорожі та походи у Середньовіччі. Паломництво.....	25
Тема 6. Подорожі з торгівельними цілями та за «знаннями».....	27
Тема 7. Морські подорожі в епоху Середньовіччя.....	32
Тема 8. Розвиток подорожей та традицій гостинності у Середньовіччі.....	34
<i>Третій модуль</i>	
Тема 9. Великі географічні відкриття та їх значення у розвитку подорожей.....	38
Тема 10. Подорожі Нового часу та зародження туризму.....	42
Тема 11. Туризм на межі ХІХ – ХХ століть.....	47
Тема 12. Перші туристичні організації та їх вплив на розвиток туризму.....	50
Тема 13. Розвиток туризму в Україні на сучасному етапі.....	54
Практикум.....	61
Запитання та завдання до модульного контролю	75
Критерії оцінювання результатів навчальних досягнень студентів.....	80
Список рекомендованої навчальної літератури	81
Додатки	83

ПЕРЕДМОВА

Історія туризму – дисципліна, яка вивчає подорожі та туризм з часу їх виникнення й до сьогодні. Ретроспекція туризму допоможе опанувати знаннями про зародження подорожей, їх види у різні історичні часи. Ці знання дозволять зрозуміти як культура суспільства впливає на нові тенденції у розвитку туризму, виявити перспективні напрями турів, спрогнозувати кількісні та якісні зміни туристичних потоків. Саме тому, дисципліна “Історія туризму” одна зі складових у системі підготовки фахівців сфери туризму.

Даний навчально-методичний посібник має на меті ознайомити студентів з історією розвитку туристської галузі у загальному контексті історії світової культури, сформувати уявлення про основні етапи розвитку туризму та особливості мотивації подорожей у різних культурах, а також географію подорожей і традицій гостинності у різні історичні часи.

Викладання дисципліни “Історія туризму” базується на кредитно-модульній системі навчання. Навчальний матеріал розподілено по блоках – трьом модулям. Перший модуль передбачає знайомство з передісторією туризму, а саме зародженням та мотивацією подорожей у Стародавні часи; другий модуль – із специфікою розвитку подорожей та інфраструктури для подорожуючих у Середньовіччі; третій – із подорожами Нового часу й зародженням туризму та його розвитком до сьогодні. Певна увага приділяється ролі особистостей у розвитку подорожей та туризму. Навчально методичний посібник містить програму, тематичний план дисципліни, розгорнутий конспект лекцій з висновками, запитання та завдання практикуму, перелік основної та додаткової літератури.

Під час підготовки навчально-методичного посібника використано різні джерела (монографії, довідники, підручники, посібники тощо).

Навчально-методичний посібник стане в пригоді студентам фаху “Організація туристичного обслуговування”, а також усім тим, хто працює у туристичному бізнесі і надає туристичні послуги споживачам різних культур і соціальних груп.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

Перший модуль

Тема: **Історія туризму як навчальна дисципліна**

Місце дисципліни у системі підготовки бакалаврів сфери туризму. Об'єкт і предмет. Визначення навчальної дисципліни, мета та завдання. Вимоги до знань та умінь студентів. Критерії оцінювання навчальних досягнень.

Тема: **Періодизація історії розвитку туризму**

Історичні аспекти виникнення та становлення туризму у світі та Україні. Різні підходи науковців до періодизації історії розвитку туризму. Періодизація на основі історичної типології культур.

Тема: **Переміщення давньої людини та заселення материків**

Передумови виникнення та розвитку подорожей. Територіальні переміщення первісних людей. Види переміщень. Мотивації щодо переміщень. “Торгівельні” маршрути та обмінні операції, зустрічні пункти, гостьовий ритуал як прообраз подорожей.

Тема: **Подорожі у Стародавньому світі**

Мандрівки на Стародавньому Сході. Давньокитайські подорожники. Давні світові шляхи та їх значення для розвитку подорожей. Активізація подорожей в Античні часи. Сутність поняття “античність”. Подорожі з пізнавальною та лікувальною метою. Спортивні ігри та їх значення для подальшого розвитку спортивних подорожей. Готелі (караван-сараї, катагогії, пандокеї, мансіони, стабулярії) та заклади харчування (таверни, харчевні), шляхи та путівники як паростки майбутньої інфраструктури подорожей.

Другий модуль

Тема: Подорожі та походи у Середньовіччі: паломництво

Особливості середньовічної культури. Основні види подорожей у Середні віки. Поняття паломництва у світових релігіях. Сприятливі умови для його розвитку. Паломництво буддистів. Арабські мандрівники та паломники. Християнські паломники. Святі місця у світових релігіях. Єрусалим як центр паломництва. Місіонерські подорожі.

Тема: Подорожі з торгівельними цілями та за “знаннями”

Удосконалення в будівництві шляхів та транспортних засобах, вплив на розвиток подорожей у Середні віка. Перші державні шляхи: “Віндобонська стріла” – Бурштиновий шлях. Торгівельні шляхи. Купці-мандрівники.

Створення університетів та їх роль у розвитку подорожування. Географія подорожей за “знаннями”.

Тема: Морські подорожі у Середньовіччі

Засновники морських подорожей. Роль ірландських монахів у відкритті північних морських шляхів. Відкриття о. Ісландія, о. Ян-Майєн, Фарерських островів. Роль вікінгів (норманів) в історії подорожей. Заселення о. Гренландія та утворення вільної держави. Відкриття Ейриком Рудим північно-східних земель Північної Америки.

Епоха Великих географічних відкриттів та її періодизація. Внесок європейських мореплавців у дослідження нових територій. Плавання Христофора Колумба, Васко да Гама, Фернана Магеллана та ін. Експедиції англійців та французів для пошуку Північно-Східного торгівельного шляху. Дослідження руських землепрохідців (Єрмака, Івана Москвітін, Єрофія Хабарова) у Північній Азії. Освоєння та дослідження Північного Сходу. Морські експедиції Кіндратія Курочкина, Семена Дежньова, Федота Попова. Наукові та практичні результати подорожей.

Тема: Розвиток подорожей та традицій гостинності у Середньовіччі

Розвиток системи гостинності у Середні віки. Світська система розміщення подорожуючих. Професійна гільдія “Союзи господарів готелів”. Зародження атракцій у Середньовіччі (ярмарки, свята, карнавали, лицарські турніри). Перші друковані путівники для мандрівників. Розвиток транспортних засобів та їх використання для подорожей. Особливості розвитку подорожей та гостинності на Русі.

Третій модуль

Тема: Подорожі Нового часу та зародження туризму

Становлення та розвиток туризму в Новий час. Найвідоміші голландські (К. Хаутман, Д. Хартог, П. Мінейт) та англійські (В. Дампір, Дж. Кук) мандрівники, їх внесок у розвиток туризму. Дослідження Аравії та “Терра incognita”. Подорожі руських мандрівників, їх внесок у розвиток туризму.

Подорожі з торгівельними цілями Нового часу, їх вплив на розвиток гостинності (ярмарки як місце торгівлі й розваг; ярмаркові видовища: театралізовані вистави та карнавали). Зміни у мотивації та умовах здійснення подорожей Нового часу.

Тема: Розвиток туризму та інфраструктури для подорожуючих

Будівництво доріг, модернізація транспортних засобів, будівництво підприємств розміщення готельного (готелі, гостинні двори) і спеціалізованого (санаторії) типу та підприємств харчування (ресторани, таверни, кав'ярні).

Тема: Туризм на межі XIX – XX століть

Соціально-економічні чинники становлення туризму у XIX ст. Становлення організованого туризму. Перші бюро подорожей (“Томас Кук і син”, “Райзбюро-Штанген”, “Запитайте містера Фостера”). Поява елементів комплексного обслуговування туристів

(перший пекидж-тур). Путівники для туристів (Дж.Марі, К. Бедкер).

Мода на відпочинок. Розвиток туристичного бізнесу. Формування міжнародних туристських центрів (Біариц, Баден-Баден, Віші, Карлсбад, Кудова Здруй, Травемюнд). Гірські клуби та їх роль у розвитку гірського туризму. Становлення масового туризму.

Тема: Перші туристичні організації

Особливості розвитку туризму в світі у 20 – 30-х роках ХХ ст. Створення та функціонування перших міжнародних туристських організацій. Роль організацій у розвитку міжнародного співробітництва у сфері туризму.

ВТО – та її вплив на розвиток міжнародного туризму. Функції Виконавчого комітету. Робота сесій ВТО та основні документи (Манільська декларація, Документ Акапулько). Хартія туризму. Кодекс туриста.

Світовий туризм на сучасному етапі: проблеми та перспективи розвитку. Нові види туризму.

Тема: Розвиток туризму в Україні на сучасному етапі

Формування структури туристичного ринку України. Створення національного туристського продукту. Законодавчо-нормативні документи та важелі державного управління туризмом (Закон України “Про туризм”, “Державна програма розвитку туризму на 2002 – 2010 рр.”).

Основні завдання, пріоритетні напрямки розвитку українського туризму.

Участь України в міжнародних туристських організаціях. Місце України в структурі міжнародного співробітництва в галузі туризму.

Популяризація України як туристської країни, позиціонування турпродукту на світовому туристському ринку. Розбудова інфраструктури туризму. Підготовка кадрів для сфери туризму. Стратегія розвитку туризму в Україні.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

Змістовні модулі та їхня структура	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота
Перший модуль	10	8	36
“Історія туризму” як навчальна дисципліна	2		6
Періодизація розвитку туризму	2	2	6
Переміщення давньої людини та заселення материків	2		6
Подорожі у Стародавньому світі	4	2	8
Активізація подорожей в Античності		4	10
Другий модуль	8	8	30
Подорожі та походи у Середньовіччі: паломництво	2	2	10
Подорожі з торгівельними цілями та за «знаннями»	2	2	6
Морські подорожі в епоху Середньовіччя	2	2	8
Розвиток подорожей та традицій гостинності у Середньовіччі	2	2	6
Третій модуль	16	12	36
Подорожі епохи Великих географічних відкриттів	4	2	10
Подорожі Нового часу та зародження туризму	2	4	6
Туризм на межі XIX – XX століть	4	4	5
Перші туристичні організації	2		5
Розвиток туризму в Україні на сучасному етапі	4	2	10
РАЗОМ	34	28	102

Загальний кількість годин – **164 (5 кредитів ECTS)**. Поточний контроль – письмові модульні роботи. Форма семестрового контролю – **іспит**.

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

ТЕЗИ ЛЕКЦІЙ

Перший модуль

Тема 1. “Історія туризму” як навчальна дисципліна

Курс “Історія туризму” викладається студентам I курсу денної форми навчання спеціальності “Організація туристичного обслуговування”. Він займає важливе місце у системі підготовки бакалаврів сфери туризму і відноситься до циклу професійно орієнтованих дисциплін.

При вивченні цього курсу студенти ознайомляться з історичними аспектами розвитку світового і вітчизняного туризму та сфери гостинності в умовах різних суспільно-економічних відносин. Вивчення історії подорожей допоможе оцінити появу туризму не тільки як специфічної діяльності людини, але й важливої складової економіки будь-якої країни.

Об’єктом вивчення курсу “Історія туризму” є туризм.
Предметом вивчення – історичні аспекти виникнення та становлення світового та вітчизняного туризму.

Мета курсу полягає у формуванні знань студентів з розвитку туризму та сфери гостинності в загальному контексті історії світової та вітчизняної культури.

Завдання курсу:

- засвоїти понятійно-термінологічний апарат історії туризму;
- розкрити витоки туризму та гостинності у зв’язку з певним типом культури;
- охарактеризувати етапи розвитку туризму та сфери гостинності;
- простежити динаміку подорожей від простих, елементарних у глибокій давнині, й до сьогоденних;
- дослідити особливості мотивації подорожей та їх географію у різних культурах та у різні історичні часи;

- виявити об'єктивні передумови і чинники становлення організованого туризму, тенденції його розвитку та національну специфіку;
- визначити сучасні тенденції розвитку світового та вітчизняного туризму і сфери гостинності та розглянути їх перспективні напрями.

Основними формами навчання є лекції, практичні (семінарські) заняття та самостійна робота студентів.

Вимоги до знань та умінь студентів

Після вивчення цього курсу студенти **повинні знати**:

- передумови виникнення туризму, як суспільного явища;
- основні етапи розвитку світового туризму та сфери гостинності;
- внесок історичних особистостей в розвиток світового туризму;
- історичні аспекти розвитку вітчизняної туристської діяльності;
- фундаторів світового та вітчизняного туризму.

Студенти **повинні вміти**:

- давати визначення основним поняттям курсу;
- виявляти специфіку розвитку подорожей в різні періоди історії;
- наводити приклади основних видів подорожей та мандрівників, що здійснювали їх на різних етапах розвитку туризму;
- використовувати різні джерела інформації з історії туризму та готельно-ресторанної справи;

Підсумковою формою контролю отриманих студентами знань є **іспит**.

Після вивчення модулів (**модуль** – частини курсу, яка має самостійне значення і складається з близьких за змістом тем) кожному студенту виставляється рейтингова (**рейтинг** – числовий показник оцінки в балах) оцінка. Формою поточного контролю є: практичні та семінарські заняття, робота з самостійного вивчення тем, модульні контрольні роботи. При оцінюванні кожного виду навчальної діяльності студента **враховується**: якість знань та

виконаних завдань, своєчасність їх виконання, активність на заняттях. За цих умов кожен вид навчальної діяльності студента відповідно оцінюється в балах:

- модульна контрольна робота – 10 балів
(максимальна – 30 балів);
- відповідь на занятті – 3 бали
(максимальна – 45 балів);
- самостійна робота – 25 балів.

За відвідування всіх занять протягом семестру та активність при обговоренні теоретичних питань певних тем курсу додається 10 балів до сумарної рейтингової оцінки. За кожную незадовільну оцінку, отриману на занятті, знімається 2 бали. Мінімальна сума балів для отримання підсумкової оцінки – **51** бал (достатньо), максимальна – **91-100** балів (відмінно).

Тема 2. Періодизація історії розвитку туризму

1. “Історія туризму” як наука.
2. Періодизація історії розвитку туризму

1. Історія туризму – це наука, яка вивчає подорожі та туризм, чинники його появи та розвитку в суспільстві з найдавніших часів й до сьогодні.

Історія подорожей і туризму тісно пов'язана з *історією культури*, яка показує логіку розвитку культури, вивчає характерні культурні риси різних епох і відповідні типи та моделі “людини, яка подорожує”. Здійснити це можливо шляхом вивчення передісторії туризму в різних культурах і епохах, тобто розвитку систем гостинності, історії транспорту, ментальності. Важливо прослідкувати, як впливали подорожі на розвиток культури і науки, та як особливості духовної культури змінювали, в свою чергу, мотиви і характер подорожей. Виходячи з цього, можна уточнити визначення історії туризму – **це наука, яка вивчає різні типи культур з метою виявлення характерних для них моделей людини, яка подорожує, а також з метою виявлення впливу матеріальної і побутової культури на розвиток традицій гостинності та розкриття основних етапів, тенденцій і**

культурно-національних особливостей розвитку туризму [1, 13]. Саме у цьому полягає теоретичне значення цієї науки. Наукові знання з **історія туризму** мають й практичне значення особливо для тих, хто безпосередньо працює у сфері туризму і залучає людей у світ подорожей. Знання з історії подорожей та культурно-історичних традицій гостинності дозволять ефективніше працювати у туристському бізнесі при наданні послуг споживачам різних соціальних груп і культур.

2. Людству, протягом його багатовікової історії, було властивим прагнення до подорожей з метою розвитку торгівлі та пошуку нових ринків збуту, вивчення оточуючого середовища, засвоєння невідомих земель, зручних для проживання та різних видів діяльності тощо. У багатьох людей з'являється потреба побачити нові країни, познайомитися з життям та звичаями їх народів. Це послужило причиною виникнення особливої форми подорожі – туризму. Таким чином, **подорож** та **туризм** – це два нерозривних поняття які характеризують образ життєдіяльності людини. Щодо поняття “**подорож**”, то воно характеризує різноманітні переміщення людей у просторі та часі [11]. Подорож, у залежності від цілей, може приймати форму переселень народів, міграцій, воєнних походів, наукових експедицій та ін.

Поняття “**туризм**” з'явилося значно пізніше і у літературний ужиток увійшло приблизно у 1800 р. Англієць Пейдж на сторінках своєї книги написав, що “мандрівника у наш час називають туристом”. Словник французької мови, виданий приблизно у той же час, включає визначення туриста як людини, яка подорожує з цікавості або з метою “убити час”. Загально визнаним автором слова “турист” є Стендаль, який у 1838 р. видав “Спогади туриста”. Як вважають дослідники, термін “туризм” походить від латинського **turnus**, що означає рух по колу. З другої половини XIX ст. цей термін увійшов до мови багатьох народів світу [1].

Встановити час виникнення понять “туризм” та “турист”, як бачимо, можна достатньо точно. Набагато важче з'ясувати коли саме відбулося становлення туризму як специфічної діяльності людей та галузі господарства. Тому й досі у науковій літературі

немає загальної думки про це. Певна частина науковців вважають часом зародження туризму XVIII ст., інші – середину XIX ст., а деякі стверджують, що він виник ще у стародавні часи. Тому у сучасній науковій літературі з туризму можна знайти і різні підходи до періодизації історії туризму.

Так, В.Б. Сапрунова пропонує періодизацію історії європейського туризму в основу якої покладені техніко-економічні та соціальні зміни в суспільстві, а також цільові функції туризму на різних етапах його розвитку. За цими критеріями уся історія розвитку туризму поділяється на чотири етапи: **передісторія туризму** (етап до початку XIX ст.); **розвиток елітарного туризму** (XIX ст.), який супроводжувався зародженням спеціалізованих підприємств з виробництва туристських та готельних послуг; **розвиток соціального туризму** (перша половина XX ст.); **розвиток масового туризму** (з кінця Другої світової війни й до сьогодні), у якому відбувається формування туристської індустрії як міжгалузевого комплексу з виробництва товарів та послуг для туризму [5].

Відомий туризмознавець В.О. Квартальнов історію розвитку туризму в Росії поділяє на п'ять періодів: перший – **просвітительський** (до 1890 р.); другий – **підприємницький** (пов'язаний з розвитком капіталізму), під час якого активно створюються туристські фірми і контори; третій – **організаційно-централізований** (з 20 до 60-х років XX ст.), для нього характерними є формування радянського туризму і поява державних та суспільних організацій; четвертий – **адміністративно-централізований** (з 1960 до 1990 рр.); п'ятий – **перехідний**, який збігається з початком процесів перебудови та реформування економіки в країні [2].

Американський учений Дж. Уокер усю історію розвитку туризму поділяє на періоди, пов'язані з розвитком транспортних засобів, які використовувались під час подорожей. Так, він виділяє п'ять періодів: **передіндустріальний**, коли у подорожах використовувались у край примітивні транспортні засоби, а наступні чотири періоди пов'язані з винаходом нових транспортних засобів. Дж. Уокер дає їм відповідні назви – **вік**

залізних доріг, вік автомобілів, вік реактивних авіалайнерів, вік круїзів на морських лайнерах [7].

Вітчизняні дослідники проблеми розвитку туризму Л.М. Устименко та І.Ю. Афанасьєв виділяють чотири історичні етапи: перший – **початковий** (з найдавніших часів до 1841 р.) для якого характерні подорожі в більшості стихійні та вимушені; другий – **становлення організованого туризму** (з 1841 до 1914 рр.), який характеризується появою туристських організацій, туристських центрів та курортів; третій – формування індустрії туризму (з 1914 до 1945 рр.), туризм виходить на державний та міжнародний рівні; четвертий – **розвиток масового туризму та глобалізація туристської індустрії** (з 1945 р. до наших днів) [8].

Періодизацію, в основу якої була покладена історична типологія культур, запропонувала М.В. Соколова [6]. Відповідно до неї вся історія розвитку туризму поділяється на чотири етапи: **подорожі у Давнині, подорожі у Середньовіччі, подорожі у Новий час та зародження туризму, туризм Новітнього часу**. Саме у відповідності з нею ми розглянемо передумови виникнення та історію розвитку туризму.

Тема 3. Переміщення давньої людини та заселення материків

1. Види переміщень давньої людини
2. Освоєння нових територій ойкумени та заселення материків

1. Люди мандрували завжди, навіть первісні. Вони прагнули до пізнання оточуючої дійсності, до пошуку більш комфортних умов життя. Від покоління до покоління передавалися відомості про місця з більш сприятливими кліматичними умовами, про пасовища для худоби тощо. Це й були основні мотиви, які примушували первісних людей переміщуватися і, таким чином, освоювати нові території. За характером можна виділити три види переміщень первісних людей: **внутрішньоетнічне, етнопереміщення, переміщення власно первісного племені** [6].

Переміщення були важливими для мисливців, які вистежували тварин. Вони могли значно віддалитися від своїх стоянок і тому залишали помітки про свої переміщення. Так з'явилися перші

примітивні карти, на яких позначалися безпечні шляхи, зручні проходи, броди, водопої, пасовища та таке інше. Коли полювання було вдалим то їжі було більше чим потрібно і тоді нею ділилися з сусіднім плем'ям або обмінювали. У неоліті з'явилися спеціальні **зустрічні пункти**, які розташовувались на стику меж проживання дружніх племен і використовувались саме для обмінних операцій. Обмін відбувався з дружніми племенами (“доброобмін”) й з недружніми, у цьому разі він носив характер “німого” обміну. Тоді ж закладаються і перші “торгівельні” маршрути.

У неоліті, а можливо й раніше, зложився ритуал зустрічі гостей. Візити здійснювалися як групами, так і окремими особами. Такі візити могли тривати нескінченно довго від тижнів до кількох місяців. Сусідів запрошували за умов достатку якогось продукту. Ці гостьові візити можна віднести до зародження послуг гостинності.

Ще під час переходу до родової громади можна віднести й зародження так званих шлюбних “подорожей” бо партнерів можна було шукати тільки поза роду. Щоб обрати собі жінку, необхідно було здійснити подорож до території, яку займала сусідня родова громада.

У ході переміщень первісні люди знайомились та освоювали нові території ойкумени, що у подальшому й призвело до заселення материків. Заселення усіх материків (крім Антарктиди), відбулося в період від 40 до 10 тис. років тому. Першими були заселеними південна частина Євразії та північна частина Африки. Ці території можна вважати прабатьківщиною людства. Саме звідси йшло подальше розселення первісної людини.

Північну Америку було заселено десь біля 40 – 30 тис. років тому. На той час рівень Світового океану був на 60 м нижче сучасного і між Євразією та Північною Америкою існував сухопутний “міст” (перешийок Берінгія). Переборовши усього 90 км люди могли потрапити з одного материка на інший. Для того, щоб заселити увесь материк (Північну Америку) знадобилося десь 18 тис. років.

Заселення Південної Америки відбувалось з півночі та з півдня. Десь біля 10 тис. років тому людина досягла Вогненної Землі.

Біля 40 тис. років тому люди, використовуючи острівні “мости”, досягли й Австралії.

Заселення острівної частини суходолу, а саме Океанії, можливо відбувалося вихідцями з Євразії. Частина дослідників дотримується думки про те, що Океанія була заселена зі сходу південно-американськими індіанцями. Ця думка була підтверджена подорожжю Тура Хейєрдала у 1947 році, який на плоту “Кон-Тікі” перетнув Тихий океан від берегів Перу до островів Туамоту [11].

Вже у пізньому палеоліті люди жили на усіх материках, і оскільки знаходились у різних кліматичних і природних умовах, почали накопичувати відмінності у своєму зовнішньому вигляді та у біологічних особливостях. Що й призвело до утворення людських рас.

Таким чином, незважаючи на те, що перші територіальні переміщення були обумовлені необхідністю виживання первісних людей в суворих природних умовах, вони сформували навички подорожування, сприяли заселенню материків, створили умови до подорожей з пізнавальною метою.

Тема 4. Подорожі у Стародавньому світі (4 години)

1. Мандрівки на Стародавньому Сході.
2. Давньокитайські подорожники.
3. Активізація подорожей у Античні часи.

1. Стародавній світ – це прийнятий в історіографії період ранньокласових суспільств на Стародавньому Сході, в Греції та Римі [11]. Переміщення людини мали місце і в цей період, змінилася тільки їх мотивація. Древній Схід став центром розвитку передових ідей в області науки та техніки. Саме звідси розповсюджуються інновації (соха, колесо, колісні засоби пересування, вертикальний ткацький станок, обробка заліза та ін.) в інші регіони, утому числі у стародавню Європу. Тим самим посилюється роль переміщень як засобу поширення інформації.

З виникненням перших цивілізацій (Шумер, Харалпи та ін.) у цьому регіоні активізується торгівля. Цьому сприяє політика правителів цих держав, яка була спрямована на створення інфраструктури шляхів сполучення (будуються засоби для

розміщення, порти, пошта та ін.) та законодавчих статей, які гарантували безпеку життя торговців та схоронність їх товару.

Найвідомішими подорожниками з торгівельними цілями можна назвати **шумерів**. Їм добре були відомі не тільки простори Межиріччя, а й Індостану. Вони вели активну торгівлю з Індською цивілізацією Хараппи. Звідси кораблі везли в шумерські міста-держави (Ур, Лагаш, Киш та ін.) рис, бавовну, прикраси з напівдорогоцінного каміння. Завозили й ліс, який використовували у суднобудуванні. Шумери були досвідченими суднобудівниками річкових та морських суден. На них вони ходили в дальні плавання з пізнавальними цілями. Подорожі шумерів служили засобом розширення їх уявлень про навколишній світ. Із своїх подорожей вони привозили таблички, на яких були вказані відстані та час шляху до інших міст, на основі чого складалась карта світу.

Неменше відомими мореплавцями були представники древньої цивілізації – **хараппанці**. Вони будували міцні одно- та двоцоглові вітрильно-гребні судна на яких і здійснювали морські плавання уздовж узбережжя. Одними з перших освоїли суднопластво по Аравійському морю, Оманській затоці та Індійському океану.

Одним з древніх народів, які зробили значний внесок у розвиток подорожей та мореплавання, були **фінікійці**. Вони були відважними мореплавцями і їх плавання не обмежувалися тільки Середземним морем. Фінікійці першими вийшли в Атлантичний океан через протоку, яку відкрили і дали назву – Гераклові Стовпи (Гібралтарська протока). Саме вони проклали морський шлях до Касситеридів або Олов'яних островів (Британських островів), здійснили подорож навколо Лівії (тоді так називали Африку), досліджували її південний берег та у Туніській затоці заснували Картхадшт (Карфаген) [4;6]. Довгий час фінікійці були монополістами в торгівлі оловом, бурштином, хутром, що доставлялося з Північної Європи.

Не стояли осторонь від процесу пізнання ойкумени і древні **єгиптяни**. Вони подорожували по Нілу, який був “стовповою дорогою” Стародавнього Єгипту. По ньому здійснювались торгівельні операції з єгипетськими номами, Нубією, яка знаходилась на півдні, та з середземноморськими країнами, які

знаходились на схід та на захід від Єгипту. Освоювалися й морські простори на судах, які будувались в портах Фінікії. Метою морських подорожей також була торгівля. До Єгипту доставляли рабів, золото, чорне дерево, слонову кість, ароматичні смоли (мірра). Географія подорожей єгиптян була досить розгалуженою. Але й сам Єгипет приваблював мандрівників. Визначні пам'ятки Мемфісу і Фів, знаменитий лабіринт та Фаюмський оазис, храми в Ком-Омбо і Абу-Симбелі, піраміди, сфінкс вже тоді притягували гостей. З метою розваг та оздоровлення його відвідували найбільш забезпечені верстви населення Стародавніх Риму та Греції. Свого часу з метою доповнити свою освіту Єгипет відвідували філософ Фалес Мілетський, історик Геродот, географ та історик Страбон, афінський законодавець Солон, математик Піфагор [8;11].

2. Розглядаючи подорожі у Стародавньому світі не можна не згадати й про цивілізацію Стародавнього Китаю, яка утворилась у II тис. до н.е. на берегах Хуанхе. Морські подорожі були складовою частиною життя цього народу. Про це свідчить те, що Стародавній Китай мав велику кількість суден різного призначення: великі й маленькі човни, стрімкі абордажні судна, багатопалубні фрегати, дозорні шаланди, торгівельні та прогулянкові судна. Для активізації подорожей створювались докладні географічні огляди. Найбільш відомий з них – “Юйгун”. Він містить описи конкретних подорожей по внутрішнім районам. Також тут є описи природи, господарства, транспорту Древнього Китаю. Цей огляд можна вважати прообразом путівника. У найбільш відомій книзі з географії Стародавнього Китаю “Юкінг” описані дальні подорожі відомого “землепроходця” Сима Цяня, який здійснив три подорожі та Чжана Цяня посла імператорського двору, який пройшов близько 14 тис. км. За результатами подорожей Чжан Цянь написав науковий багатотомний твір, який містив географічні та етнографічні відомості про країни, де побував [6].

3. Подорожі в Стародавньому світі значно активізувалися у Греції та Римі.

У греко-римську давнину (**античність**) ці цивілізації набули найбільшої значимості [11]. З різних часів вони ставали могутніми

державами Середземномор'я. Їх приморське положення сприяло розвитку флоту, торгівлі, наукових досліджень.

“Золотий вік” Стародавньої Греції приходився на VIII-IV ст. до н.е. Її географічне положення обумовило ранню появу морського флоту. Острівне положення частини території, значна кількість колоній від Меселії (сучасний Марсель, Франція) до Херсонесу на Північному Причорномор'ї (сучасний Севастополь, Україна) стало вагомим чинником розвитку якісного морського флоту. Він широко використовувався для налагодження регулярних зв'язків зі своїми численними володіннями на суші та на морі, для проведення торгових та воєнних операцій, а також для дослідження навколишнього простору та подорожей. Тому море мало велике значення у житті древніх греків. З самих давніх часів у Греції мали поширення **морські подорожі** (Ясон, Одисей). Першу подорожі по Атлантичному океану здійснив у 640 р. до н. е. Колей. Далі всіх мореплавців на північ дійшов у 320 р. до н. е. Пифей. Він побував у Касситеридії або Альбїоні чи на Олов'яному острові (так називали Британські острови у Стародавньому світі), обігнув його та довів, що це острів, який можна об'їхати за 40 днів [4; 6].

Для Стародавньої Греції було властиво розширення географії мандрівок, появи нових цілей подорожей. Подорожі ставали важливим засобом накопичення, систематизації та формування наукових знань. Так, набули поширення **подорожі з науковими цілями**. Одним з перших учених-мандрівників був Геродот, який побував у країнах Лівії (Африки) тому числі й Єгипті, країнах Азії (Вавилонія, Сирія, Персія). У ході своїх подорожей він зробив історичні та культурні описи країн, перший зробив опис Гірканського (Каспійського) моря, зібрав багато давніх уявлень про світ.

Зібрані до початку нашої ери географічні дані про різноманітні країни найбільш повно були викладені давньогрецькими вченими Страбонем, Птолемеєм. Вони також багато подорожували. Страбон відвідав Малу Азію, Єгипет, Рим за результатами цих подорожей написав відомі праці “Історичні записки” та “Географію”.

Давньогрецький мудрець, засновник Мілетської філософської школи Фалес більше 20 років навчався у Єгипті.

Також багато подорожував Платон, засновник Афінської філософської школи. Загалом, учені-мандрівники сприяли накопиченню чималого матеріалу з країнознавства, етнографії, географії, культури, тим самим заклали основу для подальшого розвитку подорожей як форми спілкування людей.

У Греції було створено багато пам'яток архітектури (Храм Артеміди в Ефесі, статуя Зевса в Олімпії, статуя Геліоса в Родосі або Колос родоський, Олександрійський маяк), які приваблювали мандрівників з інших країн Середземномор'я та всього Стародавнього світу [11].

Греція була відома і своїми спортивними змаганнями. Спортивні ігри проводились у багатьох грецьких полісах і справлялися на честь богів, тому носили релігійний характер. Так, у Коринфі на честь бога Посейдона раз у два роки проходили Істмійські ігри, в Арголіді на честь бога Зевса кожні два роки проводились Немейські ігри, у Дельфах на честь бога Аполлона Піфійського раз у вісім років проводились Піфійські ігри, в Олімпії на честь бога Зевса раз на чотири роки починаючи з 776 р.до н.е. проводились Олімпійські ігри [8;11]. Програма Ігор була розрахованою на п'ять днів. Перший і останній день були присвячені урочистим процесіям, а другий, третій та четвертий – спортивним змаганням. У програму Ігор крім спортивних змагань (атлетичних, гімнастичних, кінних) уключалися й конкурси з мистецтва (поетичні, музикальні та ін.). Ігри супроводжувалися виставами артистів, виступами співаків та музикантів. Вони надавали можливість вченим та представникам мистецтва познайомити із своїми творами багатьох людей. На іграх можна було почути виступи **філософів** (Анаксагора, Сократа, Платона та ін.), **ораторів** (Демосфена, Горгія, Лісія та ін.), поетів (Піндара, Сімоніда), **аедів**, які сповнювали власні пісні під музикальний акомпанемент та **рапсодів**, які виконували уривки з поем Гомера, Гесіода та ін.

Стародавній світ любив масові видовища і у подальшому на ці спортивні змагання з'їжджалися гості із різних грецьких полісів, Риму та інших країн Середземномор'я. Релігійний аспект спортивних ігор з часом був знівельований і вони поступово перетворилися у найкрупнішу спортивну і культурну подію усього

Древнього світу. Це сприяло розвитку мережі різноманітних послуг для гостей та учасників, а саме створення “Спілки гостинності” (її члени – **ксени** брали на себе захист інтересів гостей у своєму полісі), а пізніше виникнення інституту **проксенів** та **евергетів** (**благодійників**), будівництво споруд для розміщення та тренування спортсменів-учасників Ігор, готелів (**пандокей**) та постійних дворів (**катагогій**) для подорожуючих, організація ярмарків тощо [6]. Зародження Олімпійських ігор, таким чином, можна вважати і часом зародження **подорожей із спортивними цілями та індустрії гостинності**.

У Стародавній Греції мало поширення **водолікування** з використанням мінеральних й морських вод та пов’язані з цим подорожі. Там, де відкривалися джерела мінеральних вод, будували святилища бога лікування Асклепія (храми Асклепія). Складувалась система курортів у Фермопілах, Елідії та Іонії. Найпопулярнішими курортами були давньо-грецькі міста Епідавр та Кос [8].

У своїх подорожах древні греки могли скористатися описами різних країн, які були складені вченими. Грецький історик Арріан склав “Опис подорожі по Понту Евксинському”, у якому розповів про країни, що знаходились на берегах Понту Евксинського (Чорного моря). Письменник-мандрівник Павсаній у 180 р до н.е. склав докладний путівник грецьких провінцій і міст, вказавши назви доріг, міських площ та вулиць, храми, найвідоміші споруди та пам’ятники. Антіпатр з Сінода склав один з перших путівників, в якому описав сім чудес світу.

Таким чином, у Греції розвивалися не тільки подорожі різного спрямування, а й індустрія подорожей.

Для жителів **Стародавнього Риму** в античні віки була характерною велика рухливість. Подорожували римляни морем з метою затвердження своєї політичної влади. Рим підкорив собі величезні території – усі береги Середземного моря, пів-Європи та Близького Сходу. Великі розміри Римської імперії, бажання її жителів побачити інші землі сприяли розвитку **морських подорожей**, які здійснювалися з весни до середини восени [2;6].

Крім цього, у Римській імперії склався певний прошарок населення з числа патрициїв (так звали все населення, а пізніше тільки родову знать), які мали матеріальну можливість

подорожувати з пізнавальною метою. Найчастіше багаті римляни подорожували до Єгипту і Греції, з метою **доповнити свою освіту**, а також ознайомитися з відомими пам'ятками мистецтва.

Особливою популярністю користувалися **подорожі з метою оздоровлення** до місць з теплими мінеральними джерелами, які римляни цінили ще вище, ніж греки. Одним з приморських кліматичних та бальнеологічних курортів того часу був о. Іск'я. На узбережжі Неаполітанської затоки також було багато курортів (в Кампанії). Заможні римляни відпочивали на морських курортах узбережжя та численних островах Середземного моря. Тут будувались вілли імператорів та відомих державних діячів. Самим відомим курортом Древнього Риму було місто Байя, яке вважалося самим сприятливим для відпочинку та відтворення життєвих сил. Цей курорт з термами відвідували Марій, Помпей, Цезарь та ін [8]. Біля цілющого джерела Акве-Альбуле у той час розташовувався цілий комплекс з басейнами і віллами аристократів, який описав у своєму творі “Енеїда” римський поет Вергілій. Великий курорт Цивітас Аурелія Аквензис (Бадон, сучасний Баден-Баден) було засновано у 220 р. до н.е. Тут, у підніжжя гір Шварцвальд, знаходились виходи термальних родонових джерел. У римському поселенні Аквінк (сучасний Будапешт) на базі теплих мінеральних джерел функціонувало 5 воєнних та 6 публічних терм. Як бачимо, географія лікувальних центрів була досить широкою.

Подорожі стали вагомим чинником розвитку інфраструктури для подорожуючих. Відбувалось будівництво доріг, які простіралися від Риму до Малої Азії і Галії. Розпочав будівництво доріг у 306 р. до н.е. імператор Костянтин I Великий [8]. Усі римські дороги будувались однаково – по найкоротшій відстані (по прямій), а для подолання перешкод будували мости, віадуки, через гори прокладали тунелі. Ширина дороги дорівнювала 4–5 метрів і розділялась на спеціальні колії для візків, ширина яких була 143 см. По узбіччям дороги встановлювалися спеціальні стовпи (**герми**) на яких позначалася інформація про рік установки, ім'я правлячого імператора, відстань до найближчого міста. Першою мощеною (з твердим покриттям) була Аппієва дорога. Її будівництво розпочалось ще при цензорі Аппії Клавдії у 312 р. до н.е. Вона з'єднала Рим і Капую, а у 224 р. до н.е. була

доведена до Брундізії. Ця дорога майже повністю збереглася й до сьогодні. Для подорожей використовували **карпенти** (двоколісні візки), або **реди** та **карруки**. Поїздки у містах строго регламентувалися правилами дорожнього руху, тому частіше транспортними засобами користувалися подорожуючі. На головних дорогах на відстані 6–15 миль одна від одної розташовувалися станції і державні готелі (**стабулярії** і **мансіони**), де мандрівник або подорожанин могли відпочити.

Величезного розквіту за часів Римської імперії набули різноманітні свята та шоу, адже народ вимагав “хліба та видовищ”. **Театри**, або, як їх називали, “місця для видовищ” існували майже у всіх великих містах. Величезною спорудою того часу був Колізей, амфітеатр Флавієв у Римі. Він служив для гладіаторських боїв, циркових ігор та інших видовищ і міг вмістити 50 тисяч глядачів. Подивитися на ці дійства стікалися тисячі жителів різних верств із усіх куточків великої імперії та її гості.

Для людей подорожуючих у Стародавньому Римі випускалися спеціальні карти – **Пентінгерові таблиці** у яких, крім схем шляхів та відстаней між містами, позначалися храми, готелі і ціни за послуги, таверни, публічні лазні та купальні (**терми**), пам'ятники історії ті культури, курорти.

Висновки: у країнах Стародавнього світу мали поширення подорожі з торгівельними, пізнавальними, лікувальними, розважальними цілями. Вони здійснювались завдяки тому, що на той час вже було накопичено багато знань про оточуючий світ, розвивалась наука (астрономія, географія та ін.) та техніка (винаходи нових приладів, які дозволяли визначати географічні координати, напрям за сторонами горизонту, глибини тощо), вдосконалювались транспортні засоби та будувались дороги. Зароджувалися й елементи організованого обслуговування мандрівників (надавалися різні послуги: з розміщення у державних та приватних готелях, харчування, перевезення, провідників та гідів, перекладачів) що у подальшому розвитку світових цивілізацій стали основою туристського сервісу.

Другий модуль

Тема 5. Подорожі та походи у Середньовіччі. Паломництво

1. Ретроспекція епохи Середньовіччя.
2. Розвиток подорожей у Середні віки.

1. Середньовіччя, Середні віки – це другий історичний вік у розвитку цивілізацій, час зародження, розвитку та розкладання феодалізму, який тривав дванадцять століть (кінець V ст. – середина XVII ст.). Хронологічними рамками цього періоду вважають дві значні історичні дати – падіння Римської імперії і початок Епохи великих географічних відкриттів [11]. Середньовіччя представляло собою складний історико-культурний феномен, який має свою специфіку у різних народів і установлювався в різний час. Так, в Західній Європі цей історичний вік розвивався з кінця V ст. н.е. у інших регіонах пізніше. Неоднаковою була й тривалість цього періоду. Саме тому слід говорити про Середньовіччя західноєвропейське, східноєвропейське, про середньовіковий період розвитку арабської культури тощо. Однак, були й схожі риси розвитку культур та народів. У світі панувала релігія. На цей час вже існували основні світові релігії – буддизм (виник у Древній Індії в VI – V ст. до н.е.), християнство (виникло в I ст. н.е. як релігія пригнічених у східних провінціях Римської імперії, в Палестині) та іслам (виник у VII ст. н.е. в Аравії). Релігія у Середньовіччі мала великий вплив на світогляд людей, обмежуючи їх кругозір. Наукові надбання епохи Античності були переглянуті. Уявлення про кулястість Землі та ідея єдиного Світового океану були забуті. Усе було пронизано релігійним змістом, а матеріальна культура Античності розглядалась церквою як гріховна спадщина, яка підлягала забуттю та руйнуванню. Релігія набула сили і мала величезний вплив на суспільство, на внутрішню та зовнішню політику, на соціально-економічні відносини у цілому. Релігійним культом визначалося й побутове життя людей, яке передбачало відвідування храмів, Святих місць тощо. Причини, які спонукували людей відправлятися у дальні мандрівки були різними: надія отримати

духовну підтримку, бажання одужати, необхідність виконати накладену священиком, який сповідає, покуту. Не дивно, що саме в таких умовах релігійна традиція перетворилася у масштабне паломництво широких мас віруючих людей в кінці V ст. н.е.

2. Культура та побут Середньовіччя були пронизані релігійним духом, тому цінність мали тільки подорожі, які здійснювалися з духовними цілями. Саме тому більша частина середньовічних подорожей була зв'язана з переміщенням паломників до Святих місць. **Паломництво** (від лат. пальма, пальмова гілка) – це подорож віруючих до Святих місць з надією на надприродну допомогу [11]. Назва походить від звичаю паломників приносити з Палестини пальмову гілку – палому. Людей, які здійснювали подорожі з релігійною метою у різних регіонах називали паломниками, пілігримами або каліками. У всіх релігіях світу є природні (ріки, джерела, гори, печери) або культові (храми, поховання, мощі святих) об'єкти до яких здійснювали свої подорожі ці люди. У V ст. паломництво дістало найбільшого поширення і церква мусила вводити обмеження на його здійснення.

“Релігійні” дороги християн і мусульман вели до Єрусалиму – міста земного перебування Христа, у якому за багатомісячну історію сконцентрувалися об'єкти поклоніння. Для християн такими об'єктами були храми Воскресіння, Гробу Господнього, Древа Хреста Господня, церков Усипальниці Діви Марії, Голгофа – місце де був похований Ісус, долина Армагеддон, Ярденіт – місце хрещення паломників, камінь Помазання та ін.. За для мусульман – мечеті Куббат ас-Сахра, Омара та Аль-Акса, священний двір Харам-еш-Шеріф. Іншими центрами паломництва для християн та хаджу для мусульман були культові споруди у Римі (собор Святого Петра) та Віфлеємі (храм Різдва Христова), у Мецці (Аль Харрам, храм Кааба), Медині (Гробниця Мухаммеда) тощо [11].

Центрами буддійського паломництва епохи Середньовіччя можна назвати м. Канді (сучасний о.Шрі-Ланка) з храмом Даліда Малігава, м. Лхаса з монастирем та палацом Далай-лами, м. Нара з монастирем Тотайдзі тощо. Оскільки паломництво у Середньовіччі набуло масовий характер, для тих, хто подорожував з релігійними

цілями, стали випускати маршрути (дорожники) до Палестини. Особливу “сервісну службу” для паломників виконував лицарський Орден госпітальєрів, утворений при монастирі Діви Марії в Єрусалимі. Основним завданням Ордена була допомога хворим, а також захист паломників від розбою невірних. Поступово госпітальєрами була створена ціла мережа госпіталій (hospes) в містах не тільки Святої землі, але і по всьому Близькому Сходу. У VIII ст. був написаний путівник (**ітінерарій**) для паломників “Повість Єпіфанія Агіополіта про Сірію та Св. Град”, а пізніше ще “Короткий опис про міста та країни від Антіохії до Єрусалиму а також Сирії, Фінікії та про святі міста Палестини”” в якому були описані міста Бейрут, Сидон, Назарет, докладно описані святині Єрусалиму та його околиць у долині р. Йордан та поблизу Мертвого моря: монастирі, храми, житла пустельників.

У Середньовіччі усіляко заохочувалися мандрівки з **місіонерськими** цілями, які сприяли розповсюдженню свого віросповідання серед інакомислячих. Ці мандрівки були поширеними у християнстві, особливо католицизмі. Одним з перших місіонерів був Мартін Турський. Він почав свою проповідницьку діяльність у північно-західній Галії, а потім в Британії. У ці історичні часи подорожі з релігійними цілями були найбільш поширеними.

Тема 6. Подорожі з торгівельними цілями та за “знаннями”

1. Подорожі з торгівельними цілями.
2. Подорожі за “знаннями” та їх географія.

1. У Середні віки у наслідку частих війн, життєвої невпорядкованості, феодалної залежності подорожі широке розповсюдження не дістали, але ж по дорогах переміщувались крупні феодали з охороною, групи бродяг, які склалися з поетів, акторів та співаків. Особливі групи склали люди, які подорожували з торгівельними цілями. Комерційне життя Середньовіччя не загасало. Відбулася лише переорієнтація торгівельних шляхів на північ Європи. Це пояснюється тим, що поперше, арабський Халіфат (феодално-теократична держава у склад якої входили країни Близького та Середнього Сходу, країни

Південно-Західної Європи та Північної Африки) відрізав європейські торговельні шляхи від азійських та африканських ринків.

По-друге, набули певного темпу розвиток транспортних засобів та шляхів сполучення. Щодо сухопутних транспортних засобів, то вони майже не змінилися. Для переміщення вантажу користувалися возами, а для перевезення людей – візками, інколи портшезами, титуловані особи мали дозвіл на користування екіпажами. Більшої модернізації дістали водні транспортні засоби, які вже оснащувалися і навігаційними приладами, що дозволяло плавати не тільки на дальні відстані уздовж берегів, а й через великі океанічні простори.

У Середньовіччі можна було здійснювати подорожі суходолом завдяки дорогам, які збереглися ще з античних часів (Римські дороги). Відновлювати, ремонтувати та утримувати в гарному стані ці дороги повинні були селяни та городяни. Але дороги й будували. Так, у Європі була побудована перша державна дорога між Майнцем та Кобленцем [1; 8]. Майже усю центральну Європу перетинала ґрунтова дорога – “Віндобонська стріла”, яка пролягала від Прибалтики до Віндобони (сучасного м. Відень). По ній везли бурштин, тому цю дорогу називали ще й “Бурштиновий шлях”.

Треба відмітити, що, так званий, “шляховий бум” охопив усі країни середньовічної Європи. Найкращими дорогами були у Візантії та у країнах Балканського півострова. Дороги опоясували гірські відроги й шли від Трієста уздовж Дунаю до Чорного моря і далі у Константинополь.

По-третє, на той час (VII ст.) дістав розвитку великий торговельний шлях уздовж Північного моря. Першопрохідниками цього шляху були фризи – народ, який заселяв територію Фрісландії та Зеландії (сучасних Бельгії та Голландії). Треба відмітити, що тодішні купці віддавали перевагу саме водним торговельним шляхам (морському, річковому або озерному) як самим безпечним і дешевшим.

Розвиток шляхів сполучення та транспортних засобів у Середні віки сприяло розвитку подорожей узагалі, та подорожей з торговельними цілями у тому числі. Торговельні інтереси

європейських купців були спрямовані на північ, захід та схід. Європейські купці добре розуміли можливості, які відкривала для них торгівля зі країнами Східної Азії, тому цей напрям користався особливим інтересом. З метою дослідження невідомих земель та далеких країн було здійснено немало подорожей.

Найбільш відомою подорожжю з торгівельними цілями вважаються мандри купців Поло з Венеції. У 1260 р. брати Ніколо та Маттео Поло уперше відправились на Схід. Вони першими з європейців перетнули усю материкову Азію і прибули до монгольського правителя Китаю Хубілай-хану (внук Чингісхана). Домовившись з ним про торгівлю з західними країнами вони рушили до Італії. Ця подорож була тривалою.

У наступну подорож вони відправились з Марко (сином Ніколо Поло), якому було тільки п'ятнадцять років. Прибувши до східного правителя родина Поло залишилися у нього на служб. Марко Поло 17 років був особистим посланником великого Хубілая. За цей час Марко Поло побував у багатьох провінціях Монголії, у Бірмі, Кореї, Вірменії та ін. За наказом хана він докладно описував у щоденнику різні території, населення, особливості природи.

Повернувшись до Італії, Марко Поло написав “Книгу про розмаїтість світу”, яка викликала живий інтерес європейців. Учені черпали з неї відомості про природний світ далеких країн та екзотичних островів, культуру народів, які їх заселяли. Загалом, книга стала не тільки першим у Європі описом азіатських країн, а й послужила порадником для картографів XIV-XV ст. під час складання карт. “Книгу про розмаїтість світу” мали у своїй бібліотеці усі освічені люди середньовічної Європи. Її багато разів перечитував і Христофор Колумб. Тому справедливою є думка про те, що вона стимулювала розвиток подорожей з різними цілями не тільки у Середні віки, а й у подальші.

До найбільш значимої подорожі з торгівельними цілями треба віднести й подорож тверського купця Афанасія Нікітіна. Приблизно у свою подорож він відправився весною 1468 р. на двох судах разом з караваном арабських послів. Кінцевою метою була Індія. Багато негод випало на долю мандрівника (пограбування татарами, загибель соратників, втрата товару), але подорож триває.

Восени він відправляється з Баку через Дербенське (Каспійське) море до Ірану, далі через гори Ельбурс до міста Ормуз (порт у Перській затоці) і далі через Індійське (Аравійське) море до Індії.

У самій Індії тверський купець-мандрівник пробув приблизно чотири роки. Афанасій Нікітін побував у північній та центральній частині середньовічної Індії. Мандрував неспішно. Подовгу залишався у якому-небудь містечку де займаюся не тільки торгівлею, а й проводив спостереження. Наприкінці 1473 р. мандрівник відправляється до рідного краю і вже через Понт Евксінський або Руське (Чорне) море попадає у Кафу (Феодосія), далі р. Дніпр до Києва і можливо до Смоленська (точного місце не визначено) де помер від тяжкої хвороби. У своїй подорожі він перетнув три моря, тому й опис своїх мандрів назвав “Хоженія за три моря Афанасія Нікітіна”[1;4]. У цих записках мандрівник фіксував усе побачене правдиво та реалістично, без прикрас. Саме тому вони й сьогодні мають наукову цінність, особливо ті, що стосуються опису самого маршруту до Індії, географічного положення та політичного устрою азіатських країн, життєпису та віросповідань (84 релігійних течій) численних народностей, природи півострова Індостан. Особлива заслуга цього купця-мандрівника полягає у тому, що за 30 років до “відкриття” Індії португальським мореплавцем Васко да Гамою, він самотужки, без підтримки з боку держави та церкви, здійснив цю подорож, склав та описав маршрут.

Загалом, подорожі з торгівельними цілями розкрили обмежене коло середньовічного світу та стимулювали розвиток подорожей з іншими цілями, особливо відкриття та вивчення інших країн світу.

2. Регулярні торгівельно-економічні стосунки з іншими країнами та контакти з іноземцями сприяли розповсюдженню наукових знань у середньовічній Європі. Суспільство стало додавати значення не тільки ученості, але й грамотності. У період Середньовіччя у Західній Європі почала розвиватися письменність на основі латини. Слов'янські народи одержали письменність завдяки ученим монахам-просвітителям братам Кирилу та Мефодію. У середині IX ст. Кирила на базі грецького алфавіту

створив слов'янську азбуку, та разом з Мефодієм переклали з грецької церковні книги. Поряд з перекладеними творами в древньоруській культурі були специфічні – літописи, які містили безцінні відомості з історії Древньої Русі. Самим значним твором цього періоду був літопис “Повесть временных лет”, написаний у 1113 р. монахом Києво-Печерської лаври Нестором [6;8].

Поступово відроджуються такі якості людини, як “книжність та вченість”. З’явилася потреба у знаннях. Починають формуватися наукові і культурні центри. Такими центрами у Західній Європі стали міста Болонья, Париж, Оксфорд, Салерно, Рим, Орлеан, Саламанка, Валенсія, та ін. Осередками культури на території східних слов’ян були Київ, Новгород, Полоцьк, Ростов та ін.

Розвиток середньовічної культури тісно пов’язаний з відкриттям університетів. Перший університет – Болонський (XI ст.). Він був самим популярним у Європі. Тому у ньому навчалася велика кількість студентів, для яких утворили корпорації Цитромонтанів (власно італійців) та Ультрамонтанів (іноземців). У цьому університеті вчився наш земляк – Юрій Дрогобич. Тут він отримав ступінь доктора філософських наук, а потім був ректором університету.

У 1200 р. грамотою Філіпа II Августа була утворена Сорбона. Париж у Середні віки називали “містом науки” та “новими Афінами”, що відповідало дійсності. Саме тут був осередок науки і культури.

Пізніше, а саме у XIII ст. відкриваються Оксфордський та Кембріджський університети в Англії, Саламанкський в Іспанії. І вже у 1500р. по усій Європі було відкрито 65 університетів [1;6].

В університетах викладали кращі уми того часу. У Болонському університеті викладав відомий юрист того часу Ірнерій, який зробив революцію у правознавстві. Ним була написана перша книга з права. Паризький університет притягував студентів тим, що у ньому викладали послідовники філософа Ібн-Рушда, які розвивали філософські погляди Аристотеля і Авіценни. Салернський університет приваблював тим, що викладачем тут був Арнольд да Вілланова, який написав першу енциклопедію

“Салернський кодекс”. У цьому закладі можна було отримати кращу медичну освіту.

Принципи функціонування університетської системи були єдині для усій Європи. Богослов'я, філософія, юриспруденція, медицина, а пізніше й природничі науки склали основу університетської освіти. Викладання велося на латині. Навчання могло розтягнутися на багато років тому, що студенти часто переходили з одного університету до іншого, якщо десь викладалася дисципліна, яка їх цікавила, або читалися лекції відомими професорами. Ступінь, яка присуджувалася університетом, визнавалася у всьому християнському світі. Це надавало можливість навчатися там, де молоді люди вважали для себе найбільш прийнятним. Такі положення сприяли зародженню “студентських” подорожей, або подорожей за “знаннями”. Подорожі з міста до міста, а також з країни в країну стали для середньовічної Європи звичайним ділом. Таких подорожуючих студентів називали **вагантами**. З появою у Європі університетів відроджуються й традиції освітніх подорожей.

Тема 7. Морські подорожі в епоху Середньовіччя

1. Засновники морських подорожей в Середні віки.
2. Роль вікінгів в історії морських подорожей.

1. Ще у ранньому Середньовіччі в Європі мали широке розповсюдження морські подорожі. Засновниками морських подорожей того часу були ірландські монахи. Найбільш відомими мандрівниками, точніше удачливими, були ті, чий імена і подорожі знайшли місце у **сагах** (давньоісландських прозаїчних творах, авторство яких не встановлено) [11]. Саме ці твори донесли до нас ім'я ірландського монаха-мореплавця – св. Брандана (інші звучання Брендан або Брандон), який на куррах плавав з Ірландії через Північну протоку та Ірландське море в Англію. Легенди приписують йому і відкриття островів Ісландія та Ян-Майєн. Ірландцем Кормаком були відкриті Фарерські (Овечі) острови.

2. У відкритті, часто вторинному, після древніх ірландців, у освоєнні Північної Атлантики значну роль мали “північні люди” – **нормани або вікінги** [1]. Вони були хорошими мореплавцями, сама назва цього народу говорить за себе – “вікінг” з давньонорвезької означає бухта, а “вікінги” – люди, які ставлять свої кораблі у бухтах. Шведські науковці мають своє бачення походження цієї назви, проводячи іншу паралель. На їх думку, термін “вікінг” утворений від дієслова “вікья” – повертати, відклонятися. Таким чином, вікінг – людина, яка відпливла з дому, можливо, морський воїн, що відплив за здобиччю. Самі нормани вікінгами називали тих, хто брав участь у піратських експедиціях. Середньовічній Європі їх називали **варанги** (у Візантії) та **варяги** (на Русі). В арабських країнах їх називали **мадхусами**, що значило морські чудовиська [4].

Головними заняттями древніх норманів було скотарство та морські промисли. У пошуках риби та морського звіра вони здійснювали плавання північними морями. Оскільки землеробство не могло забезпечити населення продуктами харчування, особливо хлібом, нормани були вимушені відправлятися в інші “хлібні” країни Європи для обмінних операцій. На європейських ринках нормани обмінювали хутра, рибу, шкіру, мед та жир на хліб та інші продукти. Просту торгівлю нормани часто сполучали з работоргівлею бо саме раби були найдорожчим товаром.

Згідно з сагами, нормани мали гарні кораблі – однощоглові дрібносидячі вітрильники (**кнери**), які дозволяло їм плавати як по морю, так і по річках. Це значно розширювало географію їх подорожей. Під час плавання вони орієнтувалися за сонцем та зірками, або за глибинами та морськими тваринами. Від своїх берегів нормани плавали та здійснювали набіжи за всіма напрямками. У східному напрямі нормани через Балтійське море, скориставшись древньоруськими торговими шляхами, проникали у Візантію, арабські халіфати та Середню Азію. Відтіля у Європу вони доставляли шовки, пряності, вина, ювелірні вироби та срібло в монетах. Просуваючись на захід, нормани осідали на островах Північної Атлантики, перші з європейців перетнули океан, відкрили Гренландію та відвідали північно-східні береги Америки. Відкриття норманами Північної Америки з часом було забуто, але

відкриття Гренландії, Ісландії та акваторії Північної Атлантики залишилося за ними.

Просуваючись на південь та минаючи атлантичне узбережжя Піренейського півострова через Гібралтар, нормани проникали у Середземне море, а далі до Сицилії та Південної Італії. Норманські водні шляхи опоясували не тільки усю Європу, але й північну Африку (середземноморські країни).

Завдяки норманам був утворений єдиний європейський економічний простір. Ще більша їх заслуга пов'язана з морськими подорожами та, у зв'язку з цим, відкриттями нових географічних об'єктів (островів Ісландія та Гренландія, земель північної Америки). Для середньовічних європейців ці відкриття були мало привабливими через несприятливі природні умови. Але пізніше, ці плавання спонукали пошуки англійців наприкінці XVI ст. Північно-Західного проходу, а у подальшому й Великі географічні відкриття в епоху Відродження.

Тема 8. Розвиток подорожей та традицій гостинності у Середньовіччі

1. Ретроспекція інфраструктури для подорожуючих у Середні віки.
2. Чинники розвитку системи гостинності у Середньовіччі.

1. У епоху Середньовіччя мали поширення подорожі з паломницькими та торгівельними цілями. Це сприяло подальшому розвитку культури гостинності. Саме тому розвиток інфраструктури для подорожуючих у Середньовіччі пов'язаний з заснуванням **притулків** для богомольців (на території Іспанії їх називали **альбергарії** або **оспіталії**). Їх будували при монастирях, та лицарських орденах. У цих притулках паломники могли знайти не тільки ночівлю та безкоштовний хліб, але й отримати медичну допомогу. З XV ст. уже в усіх крупних містах середньовічної Європи існували **гостинні двори** та **таверни**, де подорожуючи могли зупинитися задля відпочинку за невелику плату. Тут надавалося гостям мінімум послуг, а умови проживання були

малокомфортними. Як правило, гостині двори будувалися поряд з шляхами. Типові дорожні гостинні двори мали на першому поверсі таверну, стайню, службові та господарчі приміщення, а на верхніх поверхах – гостьові кімнати.

На Русі (або, як її називали у країнах західної Європи, Московії), інфраструктура гостинності розвивалася повільніше, ніж у Європі. Так, на Русі мали широке розповсюдження постоялі двори, які будувалися вздовж шляхів. Вони називалися **ями**. У XV ст. на Русі існував централізований заклад – Ямський приказ, який регулював тодішні перевезення по усій країні. Ями були попередниками готелів і служили для відпочинку мандрівників та зміни коней. Вони, як правило, розташовувалися одна від одної на відстані кінного переходу. Вже у 1549 р. у Московії для іноземців були побудовані **гостинні двори**, які відрізнялися більшим комфортом [6]. Крім розміщення у них надавалися послуги харчування та можливості здійснювати комерційні операції. Іноземці заселялися у гостинні двори згідно національності, оскільки були “англійські”, “німецький”, “голландський”, “грецький” та інші.

У Візантійській імперії на дорогах для мандрівників будували **караван-сараї**, де мандрівник міг заночувати, поїсти, а також здійснити торгівельні операції. Як правило, вони розміщувалися один від одного на відстані одного дня їзди. Своїм виглядом нагадували великі комори, у яких люди розміщувалися на ярусах уздовж внутрішнього двору.

Одним з найзручніших для подорожей регіонів середньовічної Європи був південь, а саме Італія. В ній відроджувалися традиції гостинності за часів Древнього Риму. З часом гостинність ставала прибутковим бізнесом. Саме в Італії вже з 1282 р. діяли “Союзи господарів готелів” – гільдії власників готелів, які розроблювали правила для господарів та гостей готелів.

У XVI ст. в містах Англії мали поширення постоялі двори та таверни для простолюдинів, які називалися **ординарними**. В них за загальним столом подавали чергові блюда за фіксованою ціною. В Англії засоби розміщення, на відміну від таких у інших європейських країнах, були на порядок комфортніше.

Улюбленим транспортним засобом у європейців була **поштова карета**, а міста зупинок у при шляхових тавернах та постійних дворах у подальшому стали називати **поштовими станціями**. Аналогічні споруди набули поширення й на Русі, правда трохи пізніше. Перший шляховий готель було збудовано у Санкт-Петербурзі.

Серед інших закладів у системі гостинності можна назвати **кав'ярні**, які уперше з'явилися у Венеції (Італія). У Англії були популярними “Шоколадні будинки”, а у Франції – “Бутіки гарячого шоколаду”, у Парижі в 1533 р. відкрився перший заклад **ресторанного** типу.

2. Життя середньовічної людини не була позбавлена розваг та свят. З розвитком торгівлі та ремесел відбулися й радикальні зміни в укладі життя мешканців міста. Змінилися акценти й культурних розваг, яка з “сміхової” переходить у “карнавально-майданну”. Так у Середні віки набувають розвитку такі форми атракції, як **ярмарки, професійні свята, карнавали** тощо. До числа найпопулярніших видовищ Середньовіччя можна віднести й **лицарські турніри**, які притягували численну публіку. Городян приваблювали й театралізовані дійства, у тому числі виступи бродячих артистів (жонглерів, дресирувальників диких звірів, акробатів тощо).

На Русі у містах одною з форм проведення дозвілля були **гуляння**. Ці заходи, як правило прилучали до церковних свят та значним подіям суспільного життя. Особливо веселі гуляння проводилися на Різдво, Великдень та Масницю. Залежно від пори року вони супроводжувалися катаннями на каруселі, на трійках, санях, будівництвом снігової фортеці тощо. Обов'язково влаштовувалися балагани, ярмаркові ярди.

У західноєвропейських країнах склалися карнавальні традиції. Саме слово “карнавал” походить від італійського, що значить “прощай м'ясо” [11]. Так, карнавали організували за 40 днів до Великодня, у перший день Нового року, на Богоявлення та ін. У кожному місті карнавали проходили по певним сценаріям. Найбільшого поширення вони мали у XV ст. Треба відмітити, що

карнавали та міські свята сприяли розвитку системи гостинності у Середні віки.

Щодо розвитку сухопутних транспортних засобів у Середньовіччі, то крім візків для подорожей використовували й **портшези** – носилки, які несли або слуги, або коні. Були розповсюджені колісні кінні екіпажі, але пересуватися на них могли тільки привілейовані особи. Якщо говорити за водні транспортні засоби, то вони набули кращої якості, дозволяючи здійснювати дальні подорожі (**каравели**).

Спеціально для подорожуючих в епоху Середньовіччя друкувалися **путівники**, в яких докладно описувалися не тільки шляхи, але й вказувалися місця для відпочинку, визначні місця, церкви, монастирі, лазні тощо. Самим раннім з путівників був складений для прочан ще у XIII ст. – **ітінерарій** “Повість Єпіфанія Агіаполіта про Сірію та Св. Град”, написаний на грецькій мові.

На Русі для здійснення подорожі прочанам видавалися паспорта, які були своєрідним гарантом їх безпеки у мандрах. Існував ще й особливий документ (**подорожній**), який видавався усім, хто планував відправитися у дальню подорож.

Висновки: у Середні віки здійснювалися подорожі дослідницькі (з метою першовідкриття або з науковими цілями), пізнавальні, торгівельні та релігійні (прочанство), оздоровчі, “за знаннями” та ін. Особливу актуальність у країнах Європи набули прочанство до Святих місць, подорожі торгівельні та “за знаннями”. Заклалися елементи інфраструктури, а саме, розбудовувалися заклади розміщення (оспіси, постоялі двори, інни, гостинні двори, караван-сараї) для подорожуючих та заклади харчування (таверни, харчевні, кав’ярні); прокладені нові сухопутні та морські шляхи (Віндобондська, або Бурштиновий шлях, Волзький шлях, “З варяг в греки”, “З варяг в перси”, Північно-Східний прохід, Південно-Східний торговий шлях); створювалися путівники для подорожуючих (ітінерарії); модернізувалися транспортні засоби (каравели; поштові карети).

Третій модуль

Тема 9. Великі географічні відкриття та їх значення у розвитку подорожей (4 години)

1. Минулі історичні часи та ті зміни, що відбулися у житті народів Європейських країн (перетворення крупних європейських міст у центри соціального і культурного життя, поява університетів та прагнення певних прошарків населення до ученості, виникнення нових видів дозвілля тощо), значно активізували прагнення людини до пізнання навколишнього простору, пошуку нових ринків збуту та бажанням володіти морськими торгівельними шляхами. Це не могло не вплинути й на подорожі. Саме тому відбуваються зміни мотивацій та географії подорожей. Слідством розвитку європейської культури стала епоха **Великих географічних відкриттів**.

Географічні відкриття здійснювалися в усі часи, однак більш значні з них відносяться до періоду з середини XV до середини XVII ст. (для окремих країн Європи наприклад, Італії, ці часові рамки – середина XV – середини XVI ст) прийнято називати епохою **Великих географічних відкриттів** [11]. Саме у ці віки європейські мореплавці та мандрівники зробили відкриття, які мали велике значення для долі Європи й світу у цілому.

Цю епоху вчені-географи поділяють на два періоди, а саме іспано-португальський та руських і голландських відкриттів [4]. Так, у **перший період** були здійснені відкриття тропічної Америки (Христофор Колумб), відкриття морського шляху до Індії (Васко да Гама), відкриття португальців та іспанців (Франціско Пісарро, Ернан Кортес) у Південній Америці, тихоокеанські подорожі, перше кругосвітнє плавання (Фернан Магеллан).

Другий період Великих географічних відкриттів пов'язаний з експедиціями, які споряджалися для пошуку Північно-Східного проходу, англійські та французькі відкриття в Північній Америці (Хью Уїллоубі, Ричард Ченслор, Стівен Барроу, Вітус Беринг, Френсіс Дрейк, Генрі Гудзон) та подорожами руських землепрохідців Північною Азією (Єрмак, Кіндратій Курочкін, Харитон Лаптев, Іван Москвітін, Семен Дежньов,

Срофей Хабаров), дослідження в Тихому океані (Мартін де Фріз) і відкриття Австралії (Дірк Хартог, Пітер Нейтс, Абель Тасман).

Загальними чинниками, які сприяли подорожуванням в епоху Великих географічних відкриттів, можна назвати зростання в країнах Західної Європи товарного виробництва, що у свою чергу, стимулювало пошуки нових ринків в азіатських країнах. Відкриття цієї епохи мали найкрупніші соціально-економічні сліdstва. Виявлення нових торгівельних шляхів та нових країн сприяло тому, що торгівля набула світового характеру. У перший період Великих географічних відкриттів торгівельні шляхи перемістилися з Середземного моря у Атлантичний океан, на них панували Португалія та Іспанія. У той же час, основними виробниками промислових товарів були Нідерланди, Англія та Франція, які поступово витісняли конкурентів з морських торгівельних шляхів.

З другої половини XV ст. Великі географічні відкриття були вже підготовленими економічним розвитком західноєвропейського суспільства. Завдяки успіхам науки та техніки того часу було створено новий тип вітрильних суден (каравел) для океанського плавання. Ці судна могли ходити й проти вітру, крім того, були місткими. Європейцями були винайдені компас, астролія (прибор, завдяки якому можна було визначити широту місцезнаходження судна), значного розвитку набула картографія, удосконалювалася вогнепальна зброя та виник засіб засолювання м'яса все це дозволяло здійснювати далекі подорожі.

Важливе значення для Великих географічних відкриттів мала наукова гіпотеза про кулястість Землі. Це, у свою чергу, дозволило припустити можливість дістатися Індії західним шляхом через Атлантичний океан. Такі плани виношувалися багатьма країнами серед яких були Іспанія та Португалія. Вони у другій половині XV ст. стають ведучими європейськими державами. Упевненості у здійсненні далеких плавань додавали успіхи у кораблебудуванні та навігації, яких вони досягли.

Однією з перших країн Західної Європи, яка активно приступила до здійснення далеких подорожей та відкриттю нових земель, була Португалія. Розвиток морських подорожей підтримував уряд країни. Молодий принц Генріх, якого назвали Мореплавець за його великий внесок у розвиток морської справи

(побудував могутній флот, зібрав найбагатшу колекцію карт, відкрив морехідну школу тощо), усіляко підтримував морські подорожі до країн Південної Азії.

Португальці, дослідивши західне узбережжя Африки, досягли екватора. На картах з'явилися нові назви – Перцевий берег, Невільничий берег, берег Слонової кістки, Золотий берег та ін. З цього часу почалась ера колонізації цього континенту, а дальні морські подорожі принести великі прибутки. Стали регулярно споряджатися експедиції на пошуки нового маршруту до берегів Індії. Саме з цією метою у 1487 р. уздовж берегів Африки була відправлена експедиція, яку очолив **Бартоломеу Діас** (Діаш). Експедиція обійшла материк з заходу і досягла його південної точки, яку назвали мисом **Бур** (у подальшому перейменованій португальським королем Жоаном II у мис **Доброї Надії**). Ця експедиція стала підґрунтям для подальшого пошуку морського шляху до Індії.

Васко да Гама, продовжуючи ці пошуки, улітку 1497 р. відправився з порту м. Лісабон. Саме цьому мореплавцю майже через рік вдалося добратися до Малобарського берега південної Індії, міста Калікути (сучасного Кожикоді). Новий шлях з Європи в Індію було відкрито. Португальці повністю стали контролювати південно-східні морські торговельні шляхи.

У той же час, коли португальці займалися пошуками морського шляху до Індії у східному напрямі, іспанці скористалися іншим варіантом, а саме західним. Першим європейським мореплавцем, який намагався дістатися Індії, рухаючись на захід, був **Кристиньєл Колон** (більш відомий під італійським ім'ям **Христофор Колумб**). У червні 1492 р. три каравели під його командуванням відправилися від берегів Іспанії. Через 33 дні, перетнувши Атлантику, досягли землі (о-в Сан-Сальвадор, що означає “Святий спаситель”), прийнявши її за Індію. Колумбом було здійснено ще три подорожі на захід. Він відкрив багато островів (групу Багамських островів, о-ви Кубу та Гаїті, Пуерто-Ріко, Малі Антилські о-ви) у Карибському морі, дослідив частину узбережжя, але не знав, що ця територія ще нікому не відомий материк. Цей материк несправедливо було названо з ім'ям Америго Веспуччі з-за помилкового визначення часу його подорожей, та

самого факту їх здійснення. Тим паче, що мореплавець ніколи не претендував на право першовідкривача. Однак, з подачі члена французького географічного товариства Мартіна Вальдземюллера, цей материк назвали Землі Америкі, а потім ця назва трансформувалась в Америку [6].

Тільки експедиція **Фернана Магеллана** переконала європейців у тому, що по той бік Атлантичного океану лежить новий материк. Восени 1519 р. Магеллан, узявши курс на захід, відправився у плавання на пошуки шляху до островів Пряностей. У ході подорожі він відкрив **Пагагонську** (Магелланову) протоку, яка з'єднувала два океани – Атлантичний та **Тихий** (назву дав Магеллан), підтвердив наукову думку про існування на заході Нового світу (Америки), здійснив перше кругосвітнє плавання, побічно доказав гіпотезу про кулястість Землі тощо.

У наступні історичні віки Новий світ був колонізований іспанцями та португальцями. Крім того, зустріч двох світів завдала великі збитки культурі корінного населення індіанців (цивілізаціям інків та майя).

Щодо подорожей, віднесених до другого періоду епохи Великих географічних відкриттів, то вони пов'язані з дослідженням руських землепрохідців та мореходів у Північній Азії. Вони першими відвідали Нову Землю, Шпіцберген та Сибір, дослідили устя Обі та Єнесею. Знадобилося більше 60 років щоб від Уралу пройти й дослідити усю Сибір. Велика кількість експедицій від походів **Єрмака** упродовж 1581-1584 рр. до експедицій **Івана Москвітін** та **Єрофія Хабарова** у 1639-1653 рр. сприяли тому, що Росія “приросла” територією, яку займали Західний, Середній та Східний Сибір.

Освоєння та дослідження Північного Сходу проводилось і морськими експедиціями **Кондратія Курочкіна**, **Семена Дежньова** і **Федота Попова** (за 80 років до Вітуса Беринга обігнули Чукотський півострів, пройшли з Північно Льодовитого океану в Тихий та відкрили протоку, яка відділяє Євразію та Північну Америку). Воістину великі наукові та практичні результати отримали експедиції **Вітуса Беринга** та **Олександра Чірікова**, які досліджували частину північно-західного узбережжя Північної Америки та відкрили ряд островів Алеутської гряди.

Висновки: У епоху ВГВ, змінилися мотивація (торгівля, пізнання, лікування, відпочинок тощо) та географія подорожей (у тому числі й кругосвітні подорожі). У ході подорожей були відкриті нові материки (Північна та Південна Америка, Австралія) і території (чисельні острови Атлантичного океану – Багамські, Великі та Малі Антильські; Тихого океану – Молуккські, Курильські, Алеутські та ін.) та акваторії (моря та протоки Північно Льодовитого та Тихого океанів тощо).

Тема 10. Подорожі Нового часу та зародження туризму

1. Подорожі та їх мотивації в Новий час.

У другій половині XVII ст. у дослідження невідомих земель, у тому числі й “Південного материка”, включилися голландці та англійці. Особливу увагу голландці приділяли пошуку нових північних та південних шляхів. Саме голландці досліджували Тихий океан та Малайський архіпелаг, відкрили Нову Гвінею. Голландець **Віллем Янсзон** відкрив нову землю, яку назвав Новою Голландією (північно-західний берег п-ова Кейп-Йорк, Австралія), яку ще довго у всьому світі вважали не окремим материком, а лише частиною “Південного материка” [4].

До 1627 р. голландці мали достатньо вірне уявлення про західне узбережжя Нової Голландії (Австралії), але зовсім не мали інформацію про південне та східне. Тому для вивчення цієї території споряджалися ряд експедицій (Франса Тейсена та Пітера Нейтса, 1627; Франса Пелсерту, 1629) у результаті на карту були нанесені західний берег п-ва Кейп-Йорк, виступ Арнемленд тощо. Однак, відомостей було ще недостатньо, у тому числі, не з’ясована комерційна значимість цих територій. Експедиція **Абеля Тасмана** була однією з самих значимих у XVII ст. у ході якої були відкриті о. Тасманія (колишній о. Вандименова Земля), Нова Зеландія, архіпелаги Тонга та Фіджі. Крім цього, був відкритий новий шлях від Індійського океану до Тихого у смузі стійких західних вітрів. Своєю експедицією Абель Тасман довів, що Австралія – це самостійний материк. Крім чисто наукових

досягнень, експедиції голландців мали ще й культурний аспект. Так, саме вони привезли до Європи чай (1610 р.) та каву (1616 р.).

Подорожі голландців, які носили самий різний характер та направленість, у кінцевому результаті привели й до великих наукових відкриттів, й до створення величезної колоніальної імперії. Як доводять науковці, одні тільки володіння в Індонезії перевищували власну територію Голландії в 60 разів.

Слідом за Голландією до нових географічних відкриттів приступила й Англія. Їх інтереси були пов'язаними з бажанням відкриття нових територій для колонізації та пошуками нових ринків. Вони зосередились на пошуках Північно-східного проходу, який би дозволив дістатися до Східної Азії, а саме до Китаю та Індії. Були розпочаті експедиції Себастьяна Кабота, Генрі Гудзона, Джеймса Кука.

Свій вклад у дослідження Світового океану та відкриття нових земель привнесли й вчені та наукові товариства, які почали утворюватися у європейських країнах. Усе це сприяло накопиченню знань та їх систематизації та прискоренню експедицій більш складних, спрямованих на пошук нового Південного материка (сучасної Антарктиди). Саме з такою метою відправляються експедиції **Джеймса Кука** (1768 р., 1772 р., 1776 р.). Він першим перетнув паралель $66^{\circ} 30'$ (південне полярне коло), побував у трьох океанах, обігнув Антарктиду, пройшовши 84 тис. км, але так і не знайшов Південний материк. Але це не значить, що його експедиції були марними, зроблено багато інших відкриттів. Так, відкриті острови Нова Каледонія, Нові Гібридські, Гавайські (були названі Сандвічеві), картографовані узбережжя Північного та Південного островів (Нова Зеландія) тощо.

Значний внесок у вивчення маловідомих та недосліджених районів Земної кулі внесли англійський дослідник **Джорж Ванкувер** (досліджував Тихоокеанське узбережжя Північної Америки), французькі дослідники **Етьєн Маршан** та **Жан Франсуа Лаперуз** (у кругосвітній експедиції досліджував острова Тихого океану, північно-західні береги Північної Америки, північно-східні береги Євразії, відкрив протоку між о. Сахалін та о. Хоккайдо) та ін.

У Новий час мали поширення не тільки подорожі з метою **пізнання оточуючого світу**. У цей час різко зросли подорожі з **торгівельними цілями**. Обмінні операції охопили увесь світ, який був поділений на зони впливу між різними угрупованнями купців. Існували торговельні мережі голландських, англійських, вірменських купців, які проникали у всі куточки світу. Одною з могутніших торгових мереж була єврейська. Єврейських купців (**сірі**) у різних регіонах їх називали по різному – **сефарди** (ті, які улаштувалися у Англії та Франції) або **ашкеназі** (Центральній Європі). У той час утворилися як місцеві, так й міжнародні та міжконтинентальні торгові маршрути, по яким переміщувалась значна кількість людей. Вони були стурбовані не тільки діловими питаннями, а й цікавилися пам'ятниками архітектури та містобудування, культурною спадщиною та національними традиціями нових місць свого перебування.

Крім того, для торгового люду будувалися готелі та постоялі двори для відпочинку та проведення ділових зустрічей. Це, без сумніву, сприяло розвитку готельного господарства. У деяких місцях виділялися цілі квартали для іноземних купців, так з'явилися Німецькі двори у Європі.

Не можна не відзначити й подальший розвиток гостинності, це проявлялося у чисельних святкових діях – **ярмарках та карнавалах**. Так, ярмарок, що у перекладі з німецької мови, означає щорічний ринок, проводили у багатьох містах Європи – Прато, Венеції та Болоньї (Італія), Сен-Жермен (Франція), а також у окремих країнах Азії (Індії) та Африки (Марокко).

Ще більш привабливими для населення були карнавали. У Західній Європі карнавальні традиції склалися ще у Середньовіччі. Перші карнавали проводилися в Італії та Франції, а трохи пізніше, й у Німеччині. Само слово “карнавал” у перекладі з італійської мови, значить “прощай м'ясо”. Історично ці торжества обжерливості та весілля були пов'язані з церковними святами. Такими були карнавали перед 40-денним постом (Великоднем), або у день Святого Стефана (26 грудня), на Богоявлення (6 січня) та ін. У кожному місті карнавали проводилися за своїм сценарієм. Традиції проведення костюмованих карнавалів збереглися й до

сьогодні як, наприклад, карнавали у Венеції або у Ріо-де-Жанейро (з 1641 р.).

З другої половини XVIII ст. стало модним для молодих англійців завершувати свою освіту великою подорожжю по країнах Європи. Саме з цього часу англійців стали називати **“нацією мандрівників”**. Їх можна було зустріти у різних містах Старого Світу. У той час набував популярності й відпочинок у Швейцарії (тут гарантувалася безпека та надавалися високоякісні сервісні послуги) та Італії (де пропонувалася культурно-пізнавальна програма). Збільшилися й масштаби подорожей, які набували риси кругосвітніх.

У Новий час все частіше організовуються подорожі з науковими цілями, розпочинається не стихійне, а планове вивчення материків.

З другої половини XVIII ст. з'являється мода на **оздоровчий (лікувальний)** та, загалом, **відпочинок на “водах”**. Тоді ж, з подачі англійського лікаря Річарда Рассела, який рекламував корисність морської води, з'являються **морські курорти**. Спочатку відкрилися курорти на південному березі Англії, потім на Лазуровому березі Франції та Італії. Саме завдяки Р. Расселу було відкрито й морський дитячий санаторій у Маргріті (1792 р.).

Тодішні курорти відвідували й короновані особи. Так, принц Уельський, відпочивав на південному березі протоки Ла-Манш у Брайтоні, а Наполеон III лікувався у Біариці. Найбільш популярними серед аристократів були термальні курорти Баден-Баден (бальнеологічний курорт у горах Шварцвальд, Німеччина), Віши (унікальні холодні та гарячі мінеральні джерела, бальнеологічний курорт у центральній Франції), Карлсбад (бальнеологічний курорт Карлові Вари, Чехія), Травелюнд (Німеччина) тощо.

У Новий час спостерігалось збільшення кількості тих, хто подорожував заради задоволення і цей факт діяв як стимул розвитку інфраструктури для подорожуючих.

Так, у великих європейських містах почали розповсюджуватись **кав'ярні**. Тільки у Венеції (Італія) їх налічувалось декілька десятків, включно зі знаменитим Cafe Florian на площі

Сан-Марко (функціонує й сьогодні). Перша кав'ярня у Лондоні була відкрита ще в 1652 р. а у Парижі – у 1668 р. Перша кав'ярня у Відні з'явилася 1683 р., саме тут почали готувати каву нетрадиційно, додаючи в неї мед та молоко. Треба відзначити, що на той час кав'ярні були центрами культурного та літературного життя і, крім цього, першими підприємствами харчування для подорожуючих.

Незважаючи на певні зміни на краще, умови проживання в постійних дворах Європи були на невисокому рівні. Тому представники дворянства та духовенства під час своїх подорожей зупинялись, як правило, у своїх знайомих або за рекомендаційними листами (майже в кожному дворянському помешканні були кімнати для гостей). Таке положення мало змінюватись. Саме тоді ж появляються й перші підприємства розміщення. Один із перших **готелів** Європи був побудований у Нанті в 1788 р. який мав назву “Готель Генріха IV”. Він був розрахований на 60 осіб і вважався найкращим у Європі.

Аналогічні процеси відбувались в системі гостинності Америки. Подорожуючі могли зупинитись на постійних дворах або в тавернах, з'явилися й перші готелі. Одним з перших готелів на велику кількість номерів (70 кімнат) був City Hotel, побудований в 1794 р. у Нью-Йорку.

Кращими за комфортом вважались англійські постійні двори і таверни. Не дуже відставали від них і готелі материкової Європи, які впроваджували нові послуги для клієнтів. Так, при них стали відкривати **ресторани**. “Батьком” сучасного ресторану, та й самої назви, вважається М. Буланже. З того часу ця форма закладів харчування була настільки популярною, що в одному лише Парижі в 1794 р. налічувалось 500 ресторанів.

Узагалі, у XVIII ст. у багатьох країнах Європи в системі гостинності намітились певні успіхи.

Висновки: основними видами подорожей у Новий час були морські подорожі з торгівельними, першовідкривацькими та колонізаційними цілями; також мали поширення подорожі з лікувальними та оздоровчими цілями, у зв'язку з чим, стали формуватися курорти (морські і термальні) та курортні зони;

отримали імпульс для розвитку спортивні подорожі(гірські); у ці історичні роки вже існувала певна інфраструктура для подорожуючих: відбувалося будівництво підприємств розміщення готельного (готелі, гостинні двори) і спеціалізованого (санаторії, пансіонати) типу та системи харчування (розбудовувалися ресторани, таверни, кав'ярні); відбувалася модернізація транспортних засобів (водного та наземного транспорту, з'явився повітряний – повітряні кулі); як головна складова гостинності з'являються елементи атракції (ярмарки, театралізовані вистави, карнавали тощо). Змінюється й мотивація подорожей. Склалися передумови зародження туризму.

Тема 11. Туризм на межі XIX – XX століть (4 години)

1. Соціально-економічні чинники становлення організованого туризму.
2. Розвиток туристичного бізнесу.

1. Початок XIX ст. став рубіжним у розвитку подорожей і не тільки тому, що з'являється сам термін “**туризм**”, а й тому, що виникли певні соціально-економічні чинники задля розвитку туристичного бізнесу.

Піонером у розвитку туризму стає Англія. Саме в ній починається промислова перебудова, так званий етап модернізації, який торкнув економічну, соціальну та політичну сфери. Цей етап відзначився появою механізованого залізничного та водного транспорту. Так, у 1807 р. по річці Гудзон пройшов перший колісний пароплав “Клермонт”, а вже через 30 років було відкрито регулярне повідомлення між Лондоном та Нью-Йорком. Почалася ера гігантських лайнерів таких, як “Сиріус”, “Лузитанія”, “Фатерланд”, але морські подорожі ще не сформувалися як комплексний туристський продукт за системою “круїз”.

Вершиною усіх перетворень став залізничний транспорт на паровій тязі. Гірський інженер **Річард Треветік** запропонував використовувати парові двигуни для переміщення візків по рейкам. Він у 1804 р. сконструював перший **паровоз** “Новий замок”, а у

1814 р. **Дж. Стефенсон** з сином сконструювали свою модель – “Чобіток”. Залізничний бум охопив усю Європу. У Росії свою конструкцію потяга запропонували брати **Черепанови** (1833). Будувалися й залізничні дороги. Перша була збудована в Англії, яка з’єднала Ліверпуль з Манчестером (1825). Трохи пізніше – в Росії (1837, яка з’єднала Петербург з Павловським (літньою резиденцією російського імператора Павла I), на Україні залізнична дорога з’єднала Львів з Перемишлем у 1861 р., а на Донбасі залізнична дорога була побудована у 1880 р. До 1835 р. загальна протяжність залізничних доріг у світі склала 2,5 тис. км., а вже у 1900 р. – 617 тис. км.

У 1885 р. німецькі інженери **Готліб Даймлер** та **Вільгельм Майбах** винайшли бензиновий двигун і вже у 1889 р. сконструювали перший чотирикоколесний автомобіль. Це, у подальшому, дало людству швидкий та комфортний засіб пересування і вже на початку ХХ ст. автомобілі та автобуси у європейських країнах та США стали найбільш розповсюдженим видом транспорту.

У 1903 р. **Орвілл** та **Уїлбур Райт** сконструювали перший літак. З появою цього транспорту почалася ера дальніх подорожей та активізувався міжнародний напрям у туризмі.

Розвиток транспортних засобів та транспортної мережі стали каталізатором подальшого розвитку туризму. Механізація транспорту визначила перемогу людини над простором та часом. Збільшення швидкості пересування призвело до мінімального впливу такого фактора, як віддаленість місць відпочинку та сприяло поліпшенню їх транспортної доступності. Дорога до місця відпочинку стає менш стомлюючою, а сама подорож – зручною, приємною та комфортною.

У результаті промислового підйому значно підвищився рівень та якість життя населення. У робоче законодавство вже було включено статтю про 8-годинний робочий день із 5-ти денним тижнем. З’явилась нагода відпочинку, у тому числі й туристського. Цим пояснюється й популярність турів вихідного дня. Крім того, робоче законодавство поповнилося ще одним законом про 2-3 тижневу відпустку. Ці соціальні нововведення стали передумовами, які стимулювали розвиток туризму.

Переваги модернізованого транспорту швидко були зважені та враховані тими, хто розумів у перевезеннях та займався організацією дозвілля населення. Так, **Томас Кук** у 1841 р. вже займався організацією масових поїздок “з метою прогулянки”. Саме з цієї першої прогулянки на залізничному транспорті можна відраховувати еру сучасного туризму. У 1848 р. Томас Кук відкрив і **першу туристську контору** (до кінця 20-х років ХХ ст. по всьому світі було 12 тис. туристських агенцій, власником яких був його син, Джон Мейсон Кук). Контора займалася реалізацією спеціальних квитків на індивідуальні та групові екскурсії по містах Англії, потім й Європи. Перша екскурсія до Франції відбулася у 1855 р., а вже з 1856 р. пропонуються тури по європейським країнам. Контора Томаса Кука пропонувала повний набір туристських послуг: бронювання місць у готелях, розробляла нові маршрути, впроваджувала систему пільг тощо.

Організація турів була досить прибутковим ділом, тому подібні контори стали виникати у Франції, Німеччині (бюро подорожей Карла Різеля), Польщі (бюро подорожей “Райзебюро-Штанген”), інших європейських країнах та у США (туристська агенція “Запитайте містера Фостера”) [7;9].

До початку ХХ ст. туризм стає частиною життя населення світу, однак, був явищем досить соціальним. Туристичну поїздку мало хто міг собі дозволити, але поступово стає доступнішим, різноманітяться й пропозиції для різних верств населення. Крім цього, туризм набуває масовий характер, з’являються елементи комплексного обслуговування туристів (пекідж-тур). У цей час виникають **нові напрями у туризмі** – “дачний”, “вихідного дня”, пізнавальний тощо.

Набувають нового змісту й науково-дослідні експедиції, які стають більш організованими та планомірними (експедиції природознавців Олександра Гумбольдта, Давіда Левінгстона, Чарльза Дарвіна, Джеймса Уеддела, Фритьофа Нансена та ін).

Зростання популярності туризму сприяло розвитку нового напрямку у видавничій діяльності. Було започатковано видавання **туристських путівників** (Дж. Мари, Карл Бедекер), довідників по готелях, каталогів туристичних поїздок.

Висновки: вже з початку XIX ст. з'являється постійний попит на подорожі. Поїздки з туристськими цілями збільшувались та набували якості. При цьому основними цілями подорожей були: навчання, інтерес до культурної спадщини інших народів та оздоровлення. Відбувається формування міжнародних туристських центрів (Біаріц, Баден-Баден, Віші, Карлсбад, Кудова Здруй, Травемюнд тощо). Розвиток нових транспортних засобів та модернізація вже існуючих сприяють розвитку туризму та розширюють географію подорожей. Туризм стає складовою комерційної діяльності, з'являються заклади, які спеціалізуються на розробці та реалізації туристичних послуг. Вдосконалюються послуги гостинності та харчування.

Тема 12. Перші туристичні організації та їх вплив на розвиток туризму

1. Особливості розвитку туризму в світі на початку XX ст.
2. Міжнародні туристські організації другої половини XX ст. та їх роль у розвитку туризму.

1. Туризм на початку XX ст. став масовим явищем у світовому просторі. Це можна пояснити тим, що значно підвищився рівень та якість життя населення багатьох країн світу, у першу чергу, індустріальних (Велика Британія, Франція, Німеччина тощо). У робочі законодавства були внесені зміни щодо законів про тривалість робочого дня та відпустку. Прийняті закони надали можливість мати більше вільного часу, а тим самим, у населення з'явилася можливість відпочивати, скориставшись туристськими послугами.

Разом із зростанням та інтенсифікацією туристичного попиту зростала й потреба у туристичних товариств. Туристичні організації створювались любителями подорожей та відпочинку, шанувальниками природи тощо. Ці організації брали участь у різних заходах щодо розвитку туризму. Протягом першої половини XX ст. міжнародний туризм розвивався так стрімко, що виникла

потреба інтеграції в цій сфері. Туристські організації низки країн (Франції, Італії, Іспанії та ін.) у 1919р. утворили **Міжнародну федерацію туристських агенцій** (Міжнародний туристичний альянс, який існує і сьогодні та включає понад 140 національних асоціацій туризму). У 1920 р. розпочала роботу Конференція Ліги Націй, на якій було прийнято рішення про єдину форму паспорта міжнародного зразка. Перші спроби створити міжнародну міжурядову організацію з проблем туризму була почата між двома світовими війнами. У 1925 р. у Гаазі (Нідерланди) відбувся **Конгрес з туризму**, де були окреслені основні напрями діяльності туристичних організацій. За результатами роботи цього форуму були вироблені напрями діяльності, а саме популяризація туризму, сприяння розвитку туризму на усіх рівнях та координація діяльності усіх турорганізацій. Така інтенсифікація туристської діяльності свідчить про те, що туризм вийшов за рамки національних господарств на світову арену.

2. Уже після Другої світової війни, а саме 1945 р., була створена **ООН**, яка розпочала займатися питаннями та проблемами міжнародного туризму. Ця організація прийняла низку документів про політичні та громадянські права людей. Серед них і право кожного на відпочинок і свободу переміщення, що було дуже важливо для розвитку міжнародного туризму на цивілізованому рівні.

У 1947 р. більшість міжнародних туристичних організацій, які функціонували в першій половині ХХ ст., були ліквідовані, а на їх основі створено одну – **Міжнародний союз офіційних туристичних організацій (МСОТО)**. Цей Союз займався не тільки розвитком туристської пропаганди, а й розвитком туризму [3;8]. Основними завданнями МСОТО були вивчення різних аспектів міжнародного туризму та розробкою рекомендацій щодо спрощення різних туристських формальностей (прикордонних, валютних, поліцейських та митних).

У 50-ті роки міжурядова установа (ЮНЕСКО) розробила програму розвитку туризму **ЕКОСОС**, яка була спрямована на перетворення туризму на галузь економіки [10].

З другої половини ХХ ст. було створено низку науково-дослідних та навчальних закладів з питань туризму (Монако, Міжнародна академія з туризму, 1951 р., Міжнародна федерація журналістів і письменників з питань туризму, 1954р. тощо), які займалися науково-теоретичною розробкою понятійного апарату з туризму.

З метою популяризації туризму проводились науково-практичні конференції з питань туризму. Так, у 1954р. у Нью-Йорку відбулася Міжнародна конференція з митних питань, де були розроблені Конвенція про митні пільги для туристів та Додатковий протокол до Конвенції щодо ввозу рекламних туристичних документів та матеріалів. У Римі у 1963 р. відбулась перша Всесвітня конференція з проблем туризму, на якій були представлені 87 держав. Основна робота на конференції була проведена в комітеті з питань формальностей та в комітеті з розвитку туризму. Тут було офіційно прийнято ряд визначень понять: **“турист”**, **“екскурсант”**, **“тимчасовий відвідувач”**, що, у свою чергу, зіграло певну роль у розвитку статистики туризму. Розглядалися також питання щодо подальшої уніфікації та спрощення митних формальностей та лібералізації питань стосовно ввозу-вивозу валюти, сума якої в день на одного туриста не повинна бути меншою ніж 500 \$ США.

У 1975 р. МСОТО було реорганізовано та утворено **Всесвітню туристичну організацію (ВТО)**, до складу якої на початку ХХІ ст. входило більше 120 держав. Генеральна асамблея ООН визнала за ВТО статус міжнародної організації, яка координує розвиток міжнародного туризму. **Штаб-квартира ВТО** знаходилася в **Мадриді**. **27 вересня 1975 р.** було прийнято **Статут ВТО**, а з 1980 року ця дата відзначається як **Всесвітній день туризму** [12]. ВТО скликає сесії двічі на рік, між ними працює **Виконавча рада генеральної асамблеї**, яка призначає **Генерального секретаря ВТО** терміном на чотири роки. Першим генеральним секретарем ВТО з 1975 до 1979 рр. був Роберт Лонаті (Франція). **Офіційними мовами ВТО** є англійська, французька, іспанська та російська [9;10]. Виходячи із Статуту основними цілями ВТО є: стимулювання розвитку туризму як засобу росту економічних показників; розвиток туризму як чинника миру та

взаємного співробітництва між країнами; реалізація посередництвом туризму прав людини на її відпочинок та свободу пересування незалежно від раси, статі, мови та релігії; зосередження уваги на країнах, що розвиваються, у сфері туризму; проведення науково-дослідної роботи в сфері туризму.

ВТО прийняла ряд важливих для туризму **декларацій**, серед яких: Манільська декларація “Про туризм у світі” (Філіппіни 1980 р.); “Документ Акапулько” (Мексика, 1982 р.); “Хартія туризму” та “Кодекс туриста” (Софія, Болгарія, 1985 р.); Гаазька “Декларація про туризм” (Голландія, 1989 р.). тощо.

У структурі ВТО працюють 6 регіональних комісій: для Європи, Африки, Америки, Південної Азії, Близького Сходу і регіону Тихого океану.

При ВТО створено декілька фондів для підтримки розвитку індустрії туризму в різних країнах (Міжнародна асоціація по соціальному туризму і відпочинку трудящих, Міжнародна асоціація наукових експертів з питань туризму, Всесвітня асоціація туристичних агентств та ін.)

Міжнародні туристичні організації відрізняються за статусом, цілями, задачами та формами організації, але усі вони спрямовують свою діяльність на підтримку інтересів туристичних компаній, на формування певної політики у відносинах з урядовими туристичними організаціями, готельними, транспортними, страховими та іншими компаніями та об'єднаннями; попереджують і вирішують конфлікти в туристичній діяльності; сприяють розвитку міжнародного туризму та залученню до нього населення різних країн

Висновки: таким чином, розвитку туризму сприяли, у першу чергу, політичні фактори, які виявлялися у сприятливій внутрішній та зовнішній політиці країн. Інтенсивно розвивався туризм у економічно розвинутих країнах із стійким економічним потенціалом. Суттєво на розвиток туризму впливали технічні досягнення, які проявлялися у модернізації та створенні нових транспортних засобів (потяг, автомобіль, автобус, літак), підвищенні комфортності при переміщенні та у розвитку транспортної

мережі. Не менш ніж інші фактори, на розвиток туризму впливали й соціальні здобутки людства, це, насамперед, певне звільнення вільного часу, достатній розвиток культури громадян, їх соціальна підтримка тощо. Великий вплив на розвиток туризму, у тому числі й міжнародного, внесли чисельні міжнародні туристичні організації, які й сьогодні регулюють розвиток туризму на міжнародному рівні (ВТО, ЕКОСОП, ЮНЕСКО та ін., їх близько двохсот).

Тема 13. Розвиток туризму в Україні на сучасному етапі (4 години)

1. Основні тенденції розвитку туризму в світі на межі ХХ—ХХІ століть
2. Місце України на світовому туристичному ринку. Стан та перспективи розвитку туризму в Україні.

1. У світі на межі ХХ і ХХІ ст. спостерігалася тенденція росту популярності туризму, яка відбивалася у зростанні кількості туристичних подорожей. Така тенденція буде зберігатися й у подальшому. Так, за прогнозом ВТО, до 2010 р. загальна кількість туристичних подорожей сягне 937 млн, а прибутки від туризму зростуть до 1,1 трлн. \$ США. За кількістю відвідувань іноземними туристами першість була за Європою [2]. Поступово збільшується кількість туристів в Африці і Південній Азії. Постійно популярним у туристів всього світу залишається Близький Схід. На порозі ХХІ ст., у зв'язку зі святкуванням 2000-річчя Різдва Христового, тут спостерігалися найбільші темпи зростання туристичних відвідань – 17,5 %.

Проте інколи туристичні потоки до Близького Сходу зменшуються, у зв'язку зі спалахами насильства в регіоні. Так само зменшуються вони й в інших “гарячих точках” у місцях здійснення терактів. Чимало туристів у ХХІ ст. вже стали жертвами терористичних угруповань. Наприклад, у 2002 р. на о. Балі терористи в результаті одного з нападів вбили туристів,

чим викликали побоювання серед тих, хто відпочивав чи планував відпочинок у індонезійському регіоні. Зменшення кількості туристичних прибуттів сталося в 2002 р. в Тунісі внаслідок терористичної атаки на о. Джерба загинула німецькі туристи.

Тим не менш, за оцінками спеціалістів ВТО та інших експертів, міжнародний тероризм на початку ХХІ ст. здійснював менший вплив на туристичний бізнес, ніж зміни у світовій економіці.

Згідно прогнозам ВТО, основними чинниками розвитку туризму будуть: науково-технічний прогрес, підвищення якості життя; збільшення тривалості вільного часу; стан оточуючого середовища.

2. В Україні, наприкінці ХХ ст., в умовах занепаду промислових підприємств спостерігався інтенсивний процес відтоку робочої сили з традиційно провідних галузей економіки (металургійної, машинобудівної, оборонної тощо) до сфери надання послуг. Це закономірний процес, характерний для розвитку світової економіки (вартість створення одного робочого місця в сфері туризму в 20 разів менша, ніж у промисловості).

Відсутність у ХХ ст. структур і важелів державного регулювання туризму в Україні призвела до руйнування важливих складових частин інфраструктури галузі, розпаду соціально-орієнтованого внутрішнього туризму, відпливу значних валютних коштів за кордон, а також до погіршення матеріально-технічної бази. Було порушено систему напрацьованих зв'язків і турів, підготовки й використання досвідчених кадрів. Так, у 1992 р. Україну відвідали близько 120 тисяч іноземних туристів, тоді як у 80-х роках її щорічно відвідувало понад 500 тис. іноземних туристів. Таким чином, протягом 1989-1992 рр. держава втратила майже 80 % валютних прибутків від іноземного туризму.

Призупиненню цього негативного процесу сприяли формування нової системи соціально-економічних відносин в країні. З метою реалізації державної політики в галузі туризму

постановою Кабінету Міністрів України № 616 від 10 листопада 1992 р. було створено Державний комітет України по туризму. Ці, та інші заходи, що були запропоновані урядом, збільшили можливості виведення вітчизняного туризму з глибокої кризи.

Відродження туризму здійснювалось на планомірній основі. Головною метою роботи Державного комітету по туризму стала необхідність посилення державного регулювання туристичної діяльності. У стислий термін було вжито заходів щодо впорядкування мережі підвідомчих підприємств, розробки й рекламування на міжнародному ринку національного туристичного продукту, підготовки досвідчених кадрів, створення та зміцнення нормативної бази туризму.

Згідно з Указом Президента України “Про Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму” від 31 травня 2000 р. № 740/2000, Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України став правонаступником трьох державних комітетів, у тому числі Державного комітету України по туризму.

Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму поділявся на три департаменти. Серед них був і Державний департамент туризму і курортів, до складу якого входили. Управління організації туризму й Управління розвитку туристичної індустрії та інвестицій.

22 листопада 2000 р. Указом Президента України цей комітет було реорганізовано і 14 грудня 2001 р. Указом Президента України створено Державну туристичну адміністрацію України.

Важливим кроком у створенні правових засад туристичної діяльності стало прийняття 15 вересня 1995 р. Верховною Радою України Закону України “Про туризм”, який визначив стратегію і конкретні завдання розвитку туристичної сфери, став свідченням посилення уваги з боку законодавчої та виконавчої гілок влади до туристичної галузі, її проблем і перспектив.

Цей закон визначив загальні правові, організаційні, виховні та соціально-економічні засади реалізації державної

політики України в галузі туризму. Метою Закону було створення правової бази для становлення туризму як високорентабельної галузі економіки та важливого засобу культурного розвитку громадян. Забезпечення зайнятості населення, збільшення валютних надходжень, захист прав та інтересів туристів і суб'єктів туристичної діяльності, визначення їхніх обов'язків та відповідальності.

Українська держава проголосила туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки і декларувала необхідність створення сприятливих умов для туристичної діяльності.

Основними напрямками державної політики в галузі туризму було проголошено такі: залучення громадян до раціонального використання вільного часу, проведення змістовного дозвілля, ознайомлення з історико-культурною спадщиною, природним середовищем, організація оздоровлення населення; забезпечення раціонального використання та збереження туристичних ресурсів, становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, створення ефективної системи туристичної діяльності для забезпечення потреб внутрішнього та іноземного туризму; створення і вдосконалення нормативно-правової бази в галузі туризму відповідно до чинного законодавства України, міжнародних норм і правил; захист прав та інтересів держави в галузі туризму; створення сприятливого для розвитку туризму податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів контролю; створення економічних умов, які стимулюють розвиток туризму в Україні; запровадження пільгових умов для організації туристичної та екскурсійної роботи серед дітей, підлітків, молоді, інвалідів та малозабезпечених верств населення; заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток туристичної індустрії; встановлення порядку стандартизації, сертифікації та ліцензування в галузі туризму; запровадження системи статистичної звітності суб'єктів туристичної діяльності; визначення порядку управління державною власністю в галузі туризму; створення однакових можливостей на ринку

туристичних послуг для суб'єктів підприємництва незалежно від форм власності, сприяння розвитку конкуренції, забезпечення дотримання в цій галузі антимонопольного законодавства; гарантування безпеки туристів, захист їх прав, інтересів та майна; підтримання розвитку туризму в регіонах, визначення статусу окремих туристичних центрів, створення умов для пріоритетного розвитку туристичної індустрії; організація і розвиток системи наукового забезпечення галузі туризму, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації туристичних кадрів; розвиток співробітництва із зарубіжними країнами та міжнародними організаціями, участь у міжнародних програмах розвитку туризму тощо [8;9].

Законом “Про туризм” визначено органи державної виконавчої влади в галузі туризму, права та обов'язки туристів, правові засади організації та надання туристичних послуг, передбачено кадрове і наукове забезпечення галузі туризму. Відповідно до ст. 7 Закону України “Про туризм” Кабінет Міністрів України прийняв постанову від 13 березня 1996 р. № 322 “Про Національну раду по туризму” і затвердив положення про неї. На неї були покладені завдання координаційної діяльності міністерств та відомств щодо реалізації державної політики в галузі туризму, як одного з пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки; розгляд пропозицій щодо перспектив і напрямів розвитку внутрішнього та міжнародного туризму, розроблення і запровадження системи управління галуззю туризму; розроблення заходів щодо захисту інтересів держави в галузі туризму.

На розвиток вітчизняного туризму вплинули й Укази Президента України: від 28 вересня 1996 р. “Про Фонд “Намисто Славутича””; від 21 вересня 1998 р. “Про День туризму”, який відзначається в Україні на державному рівні щороку 27 вересня; від 10 серпня 1999 р. “Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 р.”; від 14 грудня 2001 р. “Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму”, а також постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 1999 р. № 728 “Про заходи подальшого розвитку туризму”.

29 квітня 2002 р. було прийнято постанову Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 рр.”. Усі ці заходи сприяли розвитку туризму в Україні. Завдяки впровадженим заходам Україна сьогодні має вагомі об’єктивні передумови, щоб увійти до найрозвиненіших у туристичному відношенні країн світу. Завдяки вигідному географічному розташуванню, вона з давніх часів є перехрестям транспортних та людських потоків з Півночі на Південь та з Заходу на Схід. Україна володіє значним туристично-рекреаційним потенціалом: сприятливими кліматичними умовами, багатством флори і фауни, розвинутою мережею транспортних сполучень, індустрією подорожей та туризму, численними культурно-історичними пам’ятками, високим освітнім рівнем населення.

В умовах розбудови української держави туризм стає дійовим засобом формування ринкового механізму господарювання, надходження значних коштів до державного бюджету, однією з форм раціонального використання вільного часу, проведення змістовного дозвілля, вивчення історії рідного краю, залучення широких верств населення до пізнання історико-культурної спадщини.

Стратегічна мета розвитку туризму на сучасному етапі в Україні полягає в створенні турпродукту, конкурентоспроможного на світовому ринку, здатного максимально задовольнити туристичні потреби населення країни, забезпечити на цій основі комплексний розвиток територій та їх соціально-економічних інтересів при збереженні екологічної рівноваги та історико-культурної спадщини [9]. Це стосується насамперед найбільш привабливих туристично-рекреаційних зон, де туризм посідає одне з чільних місць в розвитку економіки; це Автономна республіка Крим, Волинська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька області, м. Київ [8].

Новою і дуже перспективною тенденцією в розвитку туризму в Україні стало зростання сільського зеленого туризму. В новій редакції Закону України “Про туризм”

сільський зелений туризм виділено в окремий вид турпослуг, передбачено можливість для селянина надавати послуги у сфері сільського туризму, використовуючи для цього особисте майно. У 2003-2004 рр. Держтурадміністрація України узгодила з усіма міністерствами та відомствами Програму розвитку сільського зеленого туризму.

Нажаль, певні туристичні структури на державному рівні не приділили належної уваги розвитку екотуризму в Україні, як одного з пріоритетних напрямів розвитку світового туризму. Саме своєчасне реагування на сучасні тенденції у розвитку туристичної галузі та розвиток інфраструктури задля цього можуть вивести з кризи і галузь, і країну.

Чітке дотримання програми розвитку туризму в Україні та реалізація основних її завдань буде стимулювати туристичну діяльність у країні, посилить взаємозв'язок з іншими пріоритетними сферами соціального, економічного і культурного розвитку окремих регіонів та усієї країни. Це, у свою чергу, призведе до зростання авторитету України на світовому ринку турпослуг.

Висновки: у всьому світі туризм – це одна з найприбутковіших галузей економіки, щорічні прибутки якої перевищують 6% світового валового національного продукту, 7% світових інвестицій і 5% усіх податкових надходжень. У багатьох країнах світу експорт послуг сьогодні є надійнішою статтею зовнішньоторговельної діяльності. Експерти вважають, що міжнародний туризм стане двигуном світової економіки у XXI ст.

Невід'ємною складовою світового туристичного процесу є й український туризм. Завдяки заходам, які приймаються на урядовому рівні, ця “галузь вражень” розвивається та стабільно нарощує об'єми виробництва туристичного продукту. Одною з причин повільного виходу України на міжнародний рівень – недостатній розвиток туристичної інфраструктури з низьким рівнем сервісу. Саме це обумовлює низьку привабливість туристського продукту України.

ПРАКТИКУМ

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Перший модуль

Заняття 1.

Тема: Періодизація розвитку туризму

Мета: розглянути підходи вчених щодо історії туризму та періодизації його розвитку.

Запитання для обговорення на семінарі

1. Історія туризму як наука.
2. Теоретичне та практичне значення знань з історії туризму.
3. Поняття “подорож” та “туризм” їх сутність та співвідношення.
4. Підходи до періодизації історії туризму та критерії.
5. Періодизація історії розвитку туризму В.Б. Сапрунової.
6. Сутність періодизації історії розвитку туризму за В.О. Квартальновим.
7. Критерії та періодизація розвитку туризму за Дж. Уокером.
8. Вітчизняні дослідники історії розвитку туризму.
9. Періодизація історії туризму за історичною типологією культур.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняттю “історія туризму”.
2. Які основні завдання вивчення історії туризму?
3. Чому історія туризму та гостинності є частиною історії світової культури?
4. Підходи щодо періодизації розвитку туризму.
5. Які критерії покладено у періодизацію розвитку туризму розробленою Дж. Уокером?
6. Особливості підходу вітчизняних вчених до періодизації історії розвитку туризму .

7. Хто з вчених запропонував періодизацію історії розвитку туризму на основі техніко-економічних та соціальних змін у суспільстві.

Література

Основна: 2, 5, 6, 7, 8; додаткова: 2, 6

Заняття 2.

Тема: Подорожі у Стародавньому світі

Мета: надати уявлення про Стародавній світ як історичні часи; сформувані уявлення про мотивацію та географію подорожей у Стародавньому світі; познайомити з найвідомішими подорожниками цього часу та результатами їх подорожей.

Запитання для обговорення на семінарі

1. Розкрийте зміст поняття “Стародавній світ.”
2. Особливості розвитку подорожей у Стародавні часи.
3. Мандрівки шумерів: мета та географія.
4. Мотивація подорожей хараппанців.
5. Географія подорожей стародавніх єгиптян.
6. Подорожі та експедиції фінікійців та карфагенян.
7. Стародавні китайські подорожники: мета мандрівок та їх результати.
8. Давні світові шляхи та їх значення для розвитку подорожей.
9. Зміни в мотивації та умовах здійснення подорожей.
10. Зародження протоіндустрії для подорожуючих у Стародавні часи.

Контрольні запитання

1. Завдяки чому набули поширення подорожі в Стародавні часи?
2. Мотивації подорожей у Стародавньому світі.
3. Географія подорожей у Стародавні часи.
4. Коли відбулася експедиція у країну Пунт? Коли і хто її організував?
5. У чому ви бачите заслугу фінікійців як мореплавців?
6. Яку роль зіграв Карфаген у історії подорожей?

Література

Основна: 4, 5, 6, 8; додаткова: 2, 6

Заняття 3-4.

Тема: Активізація подорожей епохи Античності

Мета: сформувати уявлення про подорожі, як складову способу життя; розглянути передумови активізації подорожей у епоху Античності; виявити загальні риси подорожей у античному світі; виділити етапи зародження подорожей та індустрії подорожей; ознайомити з видами подорожей та мандрівниками епохи Античності.

Запитання для підготовки до заняття

1. Який історичний час називається Античністю?
2. Морські подорожі в Стародавній Греції.
3. Перші наукові подорожі.
4. Торгові поїздки – один з видів подорожей в епоху Античності.
5. Зародження спортивного туризму в Стародавній Греції.
6. Зародження індустрії подорожей в Стародавній Греції.
7. Види подорожей в Стародавньому Римі.
8. Зародження індустрії подорожей в Стародавньому Римі.

Завдання для аудиторної роботи

1. Використовуючи літературні та картографічні джерела, складіть короткі описання подорожей: міфічних героїв Ясона і Одисея, плавання Неарха і Пифея. Описи доповніть схемами маршрутів цих подорожей.
2. Заповніть таблицю 1.1, яка відбиває етапи зародження подорожей та індустрії подорожей в античні часи:

Таблиця 1.1

Основні етапи зародження подорожей та індустрії подорожей в Античності

Віки	Стародавня Греція	Стародавній Рим
VIII в. до н.е.	Ознайомлювальні подорожі, вивчення окраїнних територій ойкумени	...
...	...	...

3. Поясніть терміни: ксен, проксен, евергет, олімпіонік, мансіон, стабулярій, караван-сараї, катагогії, пандокеї, сфрагіс, карпенти, цизії, реди, каррука. Дефініції запишіть у словник.

Самостійна робота

1. Виконати творче завдання: підготувати матеріал за літературними, картографічними та електронними джерелами, який висвітлює розвиток подорожей в епоху Античності. Результати оформити на електронному носії в режимі презентації (слайд-шоу).

Контрольні запитання

1. Завдяки чому набули поширення подорожі в античному світі?
2. Які особистості епохи Античності відіграли найбільшу роль у розвитку подорожей?
3. У чому полягає вклад давньогрецького ученого Страбона у розвиток подорожей?
4. У яких містах-полісах Давньої Греції проводились спортивні ігри?
5. Які були традиції гостинності Стародавнього світу?
6. Яку роль у розвитку системи гостинності зіграли Олімпійські ігри?
7. Назвіть особливості подорожей у Стародавньому Римі.
8. Назвіть відомі курорти епохи Античності.

Література

Основна: 1, 4, 5, 6, 10; додаткова: 2, 3, 7, 8, 9.

Другий модуль

Заняття 5-7

Тема: Подорожі в епоху Середньовіччя

Мета: розглянути сухопутні та морські подорожі Середньовіччя; сформувати уявлення про паломництво як культурний феномен; визначити вплив подорожей на розвиток індустрії епохи Середньовіччя.

Запитання для підготовки до заняття

1. Який історичний час називають Середньовіччям?
2. Охарактеризуйте чинники розвитку подорожей в Середні віки.
3. Основні види подорожей в епоху Середньовіччя.
4. Паломництво та Святі місця середньовікового світу.
5. Місіонерські подорожі.
6. Подорожі с торгівельними цілями.
7. “Подорожі за знаннями” та перші наукові центри.
8. Морські подорожі епохи Середньовіччя та їх значення.
9. Розвиток індустрії подорожей епохи Середньовіччя.
10. Особистості у історії подорожей Середньовіччя.

Завдання для аудиторної роботи

1. На контурній карті світу умовними знаками покажіть:
  - а) Святі місця – центри паломництва буддистів; християн, іудеїв, мусульман;
  - б) перші університети Середньовіччя – центри “наукового туризму”;
  - в) торгові шляхи “З варяг у греки”, “Великий шовковий шлях”, “Бурштиновий шлях”.
2. Складіть структурно-логічну схему, яка відбиватиме розвиток прототуризму та індустрії подорожей Середньовіччя.
3. Поясніть термини: паломник, пілігрим, ітінерарій, госпіталії, госпітальєри, “гостинні будинки”, вадемекум, вікінги, портшези. Дефініції запишіть у словник.

Контрольні запитання

1. Назвіть та охарактеризуйте основні чинники розвитку подорожей в епоху Середньовіччя.
2. Які нові види подорожей з'явилися в Середні віки?
3. Назвіть видатних мандрівників епохи Середньовіччя.
4. Які транспортні засоби використовувались подорожуючими у Середні віки?
5. Дайте оцінку ролі вікінгів в історії подорожей.
6. Назвіть перші університети у середньовіковій Європі. У чому полягає їх роль у розвитку подорожування?
7. Як розвивалися традиції гостинності у середньовічній Європі?
8. Назвіть чинники розвитку системи гостинності.

Література

Основна: 1, 4, 5, 6, 8, 10; додаткова: 1, 2, 3, 5, 7.

Заняття 8.

Тема: Розвиток подорожей та традицій гостинності в епоху Середньовіччя

Мета: дослідити особливості розвитку подорожей на Русі в епоху Середньовіччя; ознайомитися з видами подорожей та найбільш відомими мандрівниками-русинами; виявити особливості подорожей на Русі; охарактеризувати сферу гостинності на Русі в епоху Середньовіччя.

Запитання для підготовки до заняття

1. Давньоруська держава в епоху раннього Середньовіччя.
2. На контурну карту нанесіть границі давньоруської держави. Укажіть держави та народи, з якими вона межувала.
3. Розкрийте сутність понять “Велика Росія” та “Мала Росія”.
4. Соціально-економічні чинники розвитку подорожей на східних землях.
5. Традиції гостинності та розвиток подорожей у цьому регіоні.
6. Перші подорожі східних слов'ян: подорожі с торговими цілями, морські та річкові подорожі, паломництво.

7. Особливості подорожей з торгівельними цілями. Північно-західні та південні торгові шляхи.
8. Скорення та освоєння Сибіру. Поход Єрмака та його значення.
9. Подорожі руських землепроходців та їх значення.
10. Зародження індустрії подорожей.

Завдання для аудиторної роботи

1. Використовуючи літературні та картографічні матеріали:
  - а) складіть короткий опис подорожей Афанасія Нікітіна та Семена Дежньова;
  - б) на контурну карту нанесіть маршрути цих подорожей;
  - в) сформулюйте висновки про значення цих подорожей.
2. Заповніть таблицю 3.1, що відбиває зародження прототуризму на Русі в епоху Середньовіччя (див. додаток А)
3. Поясніть терміни: путівник, волок, ходіння, тес, ушкуї, посланників проїзд, югра, кочі, кістяна казна, ізгонні книги. Дефініції запишіть до словника.

Самостійна робота

1. Вивчивши рекомендовану літературу, складіть конспект “Витоки вітчизняного прототуризму за часів зародження давньоруської держави”.
2. Складіть конспект, що розкриває традиції гостинності та розвитку подорожей на Русі в X-XVст.

Контрольні запитання

1. У чому полягають особливості давньоруської культури? Як це відбилося на розвитку системи гостинності?
2. Назвіть давньоруські торгівельні шляхи. Поясніть, як вони вплинули на розвиток подорожей.
3. Обґрунтуйте внесок руських землепроходців у поширення подорожей.
4. Подорожники та їх особистий внесок у дослідження нових територій.

Література

Основна: 1, 2, 3, 4; додаткова: 1, 2, 3, 8, 10.

Третій модуль

Заняття 9.

Тема: Великі географічні відкриття (семінар)

Мета: розглянути чинники розвитку подорожей в епоху Відродження; сформувати уявлення про види подорожей цієї епохи; ознайомити з видатними мандрівниками та їх внеском у розвиток подорожей епохи Великих географічних досліджень.

Запитання для підготовки до семінару

1. Який історичний часи називають епохою Великих географічних відкриттів?
2. Періодизація епохи Великих географічних відкриттів.
3. Соціально-економічні передумови подальшого розвитку подорожей у епоху Великих географічних відкриттів.
4. Основні види та значення подорожей епохи Великих географічних відкриттів?
5. Генріх Мореплавець та його внесок у Великі географічні відкриття.
6. Пошуки та відкриття португальцями морського шляху до Індії. Плавання Бартоломеу Діаса та Васко да Гама, їх значення.
7. Пошуки іспанцями морського шляху до Індії. Плавання Христофора Колумба та їх результати.
8. Перша кругосвітня подорож під керівництвом Фернана Магеллана.
9. Послідовники Колумба в освоєнні Нового Світу: плавання Педро А. Кабрала, Алонсо де Охеда, Франсіско Піссаро, Ернана Кортеса та їх результати.
10. Арабські дослідники та їх внесок у географічні відкриття в середні віки.
11. Нові складові у сфері гостинності епохи Великих географічних відкриттів.

Контрольні запитання

1. Назвіть та охарактеризуйте чинники розвитку подорожей в епоху Відродження.

2. У чому ви бачите значення епохи Відродження для розвитку подорожей?
3. Що розуміють під “епохою” Великих географічних відкриттів?
4. На які періоди поділяють епоху Великих географічних відкриттів?
5. Назвіть мандрівників епохи Великих географічних відкриттів. Який внесок вони зробили у розвиток подорожування у світі?

Література

Основна: 1, 4, 5, 6, 10; додаткова: 1, 2, 3, 7, 8, 9, 10.

Заняття 10-11.

Тема: Подорожі і відкриття у Новий час

Мета: виявити основні чинники розвитку подорожей Нового часу; ознайомитися з видами подорожей та географічними відкриттями у цей історичний час; з’ясувати мотивації подорожей та їх географію; визначити значення цього етапу в розвитку подорожей та зародженні туризму.

Запитання для підготовки до заняття

1. Становлення нового типу культури та хронологічні межі Нового часу в європейських та азійських країнах.
2. Політичні і економічні передумови розвитку подорожей у XVII-XVIII століттях.
3. Мотивації видів подорожей у Новий час та їх географія.
4. Пошуки голландцями північно-східного проходу. Плавання В. Баренца.
5. Пошуки голландцями Південного материка. Плавання В. Янсзона, А. Тасмана.
6. Плавання С. Кабота, Г. Гудзона, У. Дампіра, С. Уолліса, Ф. Картера, Дж. Кука та ін. англійських мореплавців та їх внесок у освоєння нових земель.
7. Плавання Ж. Сюрвіля, Ж. Лаперуза, Э. Маршана та їх значення та внесок у розвиток подорожей з науковими цілями.

8. Перші наукові експедиції щодо вивчення “чорного континенту”.
9. Внесок російських мореплавців та мандрівників у розвиток подорожей.
10. Основи мандрівництва та подорожей в Україні епохи Просвітництва.
11. Вплив світової торгівлі на розвиток подорожей у епоху Просвітництва.
12. Розвиток подорожей та традицій гостинності в XVII-XVIII століттях.

Завдання для аудиторної роботи

1. На контурну карту нанесіть маршрути найбільше відомих мореплавців XVII-XVIII ст.:
  - а) голландців В. Баренца, В. Янсзона, А. Тасмана;
  - б) англійців С. Кабота, Г. Гудзона, Дж. Кука;
  - в) французів Ж. Лаперуза, Э. Маршана.
2. Заповніть таблицю 5.1, яка відображає основні віхи у відкритті та засвоєнні нових територій (акваторій) у XVII-XVIII ст. (див. Додаток Б).
3. Заповніть таблицю 5.2, яка відображатиме розвиток протуризму та індустрії подорожей у XVII-XVIII ст. (див. Додаток В).
4. Поясніть терміни: ітінегагіо, атлас, секстант, хронометр, сірі, фанго, сефарди, ашкеназі, ярмарок, карнавал. Дефініції запишіть у словник.

Контрольні запитання

1. Назвіть основні чинники розвитку подорожей Нового часу.
2. Назвіть основні види подорожей у цей історичний час.
3. Які мотиви спонукували подорожі? Як це впливало на розвиток інфраструктури для подорожуючих?
4. Яку роль відіграли мореплавці у розвитку подорожей з науковими цілями в XVII-XVIII ст.?
5. Що ви знаєте про обізнаність подорожуючих щодо українських земель?

6. Як відбувалося відродження курортного лікування? Назвіть найвідоміші курорти цього часу.

Література

Основна: 4, 5, 6, 8, 10; додаткова: 1, 2, 7, 10.

Заняття 12-13.

Тема: Становлення туризму в XIX – початку XX століття

Мета: сформувати уявлення про основні чинники розвитку туризму; охарактеризувати існуючі напрями туризму; визначити вплив засобів пересування на розвиток туризму; ознайомитися з особливостями розвитку системи гостинності в світі.

Запитання для підготовки до заняття

1. Економічні та соціальні передумови становлення туризму в XIX ст.
2. Історико-географічні чинники появи туризму в Англії.
3. Основні напрями туризму в XIX ст.
4. Передумови появи масового туризму.
5. Особливості науково-дослідницьких експедицій (О. Гумбольдта, Х. Клаппертон, Д. Лівінгстона, Роберта Фіцроя, Т. Мітчелаа) та їх значення.
6. Дослідники та першовідкривачі Арктики, Антарктики та Антарктиди.
7. Експедиції до Північного та Південного полюсів Землі.
8. Особистості туристичної діяльності їх внесок у розвиток туризму.
9. Створення туристської інфраструктури та курортів.
10. Специфіка розвитку туризму на українських землях (у складі Росії та Австро-Угорській імперії).
11. Розвиток туристської індустрії в XIX ст. та на початку XX ст.

Завдання для аудиторної роботи

1. Охарактеризуйте найбільше значимі науково-дослідницькі експедиції XIX – початку XX ст., відзначивши їх внесок у науку. Результати виконаного завдання представте у вигляді таблиці 6.1 (див. Додаток Г).
2. Відновіть хронологію розвитку туризму та туристської індустрії у XIX- початку XX ст. Результати представте у вигляді таблиці 6.2 (див. Додаток Д).
3. Поясніть наступні терміни: туризм, турист, туристська агенція, бедекер, готель. Дефініції запишіть у словник.

Самостійна робота

1. Напишіть реферати за темами: «Роль “Руської Трійці” у розвитку вітчизняного туризму», “Політичні і соціально-економічні чинники розвитку туризму на українських землях”, “Індустрія туризму на території України у XIX на початку XX ст.”.

Контрольні запитання

1. Які чинники вплинули на розвиток туризму в XIX ст.?
2. Коли та ким були сконструйовані перші: пароплав, паровоз, автомобіль, літак?
3. У чому полягало значення нових транспортних засобів в розвитку туризму XIX – першій половині XX ст.?
4. Кого можна вважати зачинателем туристської діяльності у сучасному розумінні цього слова?
5. Коли була заснована туристська фірма “Thomas Cook and Son”, які послуги надавала? Назвіть основні досягнення Томаса Кука.
6. У якому році та ким було започатковано випуск туристських путівників?
7. Коли було сформовано один з перших готельних ланцюгів?
8. Як розвивалася система пунктів громадського харчування?
9. Назвіть країни, в яких виникли перші національні об’єднання любителів подорожей.
- 10.

Література

Основна: 1, 2, 3, 4, 5; додаткова: 2, 7, 8, 11, 14, 15.

Заняття 14.

Тема: Розвиток туризму в Україні

Мета: сформувати уявлення про генезис міжнародного туризму; виявити основні чинники розвитку міжнародного туризму; розглянути перспективи розвитку світового туризму; визначити місце України на світовому туристичному ринку; обумовити пріоритетні напрями розвитку туризму в Україні.

Запитання для підготовки до заняття

1. Передумови виникнення міжнародного туризму.
2. Перші туристські організації та їх діяльність.
3. Виникнення і функціонування міжнародних організацій з туризму в ХХ ст.
4. Роль ООН у розвитку міжнародного туризму.
5. ВТО і її діяльність. Основні положення Хартії туризму і Кодексу туриста.
6. Особливості розвитку міжнародного туризму в ХХ ст.
7. Розвиток індустрії туризму в ХХ ст. Перспективи розвитку туризму і гостинності.
8. Місце України на туристському ринку.
9. Культурне і природне надбання України та їх використання в туризмі.
11. Пріоритетні напрями розвитку туризму в Україні.

Завдання для аудиторної роботи

1. Ознайомтеся з основними документами VI сесії Генеральної асамблеї ВТО. Випишіть в зошит основні норми і принципи відношень держав в області туризму.
2. Вивчіть основні класифікації туризму за різними авторами (М.Б.Біржаков, с.127, М.В. Соколова, с. 274, В.А.Квартальнов, с.95 та ін.). На підставі отриманих знань складіть схему "Категорії туризму".
3. На основі раніше виконаних завдань (практичні роботи 4,5,6) складіть характеристику основних етапів розвитку світової готельної індустрії з давніх часів й до кінця ХХ ст. Результати представте у вигляді таблиці 7.1 (див. Додаток Ж)

4. Складіть схему, яка буде відбивати структуру туристичного ринку України. На ній позначте пріоритетні напрями туризму.

Самостійна робота

1. Написати за вибором: **рецензію** на статтю з туристських журналів (“Вояж”, “Новости турбізнеса” та ін.) про сучасний стан і перспективи розвитку туризму в Україні; **реферат** за темою “Перспективи розвитку туризму в Україні”.

Література

Основна: 8, 9; додаткова: 6, 8, 11.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

Запитання та завдання до першого модульного контролю

I. Розкрийте зміст основних питань теоретичного курсу:

1. Передумови виникнення та розвитку подорожей у давнині.
2. Види переміщень (міграцій) давніх людей в епоху первісності.
3. Фактори, які впливали на переміщення давніх людей.
4. Внутрішня мотивація давніх людей до здійснення подорожей.
5. Освоєння та заселення материків.
6. Обґрунтуйте правомірність вживання терміну “первісний туризм”.
7. Охарактеризуйте фактори, які сприяли поширенню подорожей у стародавньому світі.
8. Охарактеризуйте головні причини, які спонукали людей до подорожей на Давньому Сході.
9. Мотиви більшості експедиції фінікійців. Значення подорожей.
10. Торгівельні маршрути шумерів їх географія.
11. Цілі експедицій у Стародавньому Єгипті та їх значення.
12. Морські подорожі у Стародавньому Китаї.
13. Воєнні походи Саргона Великого.
14. Види подорожей у Стародавній Греції.
15. Опишіть маршрути подорожей міфічних героїв-мандрівників. Їх значення.
16. Перші наукові подорожі у Стародавній Греції.
17. Зародження спортивного “туризму” в Стародавній Греції.
18. Морські походи Неарха та Піфея та їх значення.
19. Обґрунтуйте внесок стародавніх греків у розвиток подорожей. Які особистості відіграли найбільшу роль у цьому процесі?
20. Установіть зв'язок між розвитком спорту, культури та мистецтва і поширенням подорожей в стародавньому світі.
21. Розвиток подорожей та “інфраструктури” подорожей у Стародавній Греції.

22. Вкажіть особливості подорожування у Стародавньому Римі.
23. Види подорожей у Стародавньому Римі.
24. Наведіть приклади, які підтверджують зародження масової “індустрії” подорожей та гостинності у Стародавньому Римі.
25. Погляди античних вчених на подорожі.
26. Роль людини-мандрівника у розвитку туризму.

II. Дайте визначення таким поняттям:

Давній час, античність, переміщення, привал, зустрічний пункт, подорож, ксен, проксен, евергет, сфрагіс, екегет, феор, олімпіонік, мансіон, карпенти, цизії, реди, каррука, стабулярії.

III. Позначте на контурній карті:

- маршрути основних подорожей - фінікійців; міфічних героїв Ясона, Одісея; плавання Неарха, Піфея;

IV. Складіть структурно-логічні схеми, які відображують:

- розвиток подорожей в епоху Античності;
- розвиток індустрії подорожей в епоху Античності.

**Запитання та завдання
до другого модульного контролю**

I. Розкрийте зміст основних питань теоретичного курсу:

1. Назвіть та охарактеризуйте основні чинники розвитку подорожей в епоху Середньовіччя.
2. Види подорожей у епоху Середньовіччя.
3. Удосконалення в дорожньому будівництві та засобах переміщення у середньовічній Європі та їх вплив на активізацію переміщення подорожуючих.
4. Паломництво та Святі місця у Середні віки.
5. Подорожі за “знаннями” і перші наукові центри середньовічної Європи.
6. Розкрийте роль університетів у розвитку подорожування.
7. Морські подорожі у Середньовіччі та їх значення.
8. Дайте оцінку ролі вікінгів в історії подорожей.

9. Особливості лікувального “туризму” в середньовічній Європі.
10. Далекі подорожі та відкриття нових земель. Внесок Генріха Мореплавця у розвиток подорожіування.
11. Подорожі Бартоломео Діаша та Васко да Гама. Їх значення.
12. Пошук шляхів до Індії іспанцями.
13. Витоки вітчизняного туризму за часів утворення давньоруської держави
14. Традиції гостинності та розвиток подорожей на Русі в X-XV ст.
15. Роль “Руської трійці” у розвитку вітчизняного туризму
16. Перші подорожі східних слов'ян (З торгівельними цілями. Морські та річкові подорожі. Паломництво).
17. Подорожі землепроходців: відкриття й засвоєння нових земель.

II. Дайте визначення таким поняттям: середньвіччя, паломництво, пілігрим, місіонер, ітінерарії, госпіталі, госпітальєри, портшези, *vademesum*, вікінгі, волок, ходіння, тес, ушкуї, посланецький проїзд, югра, кочі, кістяна казна, ізгонні книги

III. Позначте на контурній карті:

- **Святі місця (центри паломництва)** - буддистів, християн, мусульман, іудеїв;
- **торгові шляхи** - “Із варяг у греки”, “Великий шовковий шлях”, “Бурштиновий шлях”.

IV. Складіть структурно-логічні схеми, які відображують:

- розвиток подорожей в епоху Середньовіччя;
- розвиток індустрії подорожей в епоху Середньовіччя.

Запитання та завдання до третього модульного контролю

I. Розкрийте зміст основних питань теоретичного курсу:

1. Особливості розвитку подорожей у Новий час.
2. Охарактеризуйте науково-технічні досягнення Нового часу, які сприяли розвитку подорожей.

3. Назвіть наукові гіпотези, які сприяли розвитку подорожей на початку XVII ст.
4. Внесок Об'єднаних Північних провінцій (Голландія) у розвиток подорожей.
5. Найбільш відомі голландські мореплавці першої половини XVII ст. Основні напрямки їх подорожей, цілі та значення.
6. Внесок В. Янсзона у відкриття та дослідження нових земель.
7. Внесок А. Тасмана у відкриття та дослідження нових земель.
8. Внесок голландських дослідників у культурне надбання європейців.
9. Англія на шляху нових географічних відкриттів у XVII ст.
10. Найбільш відомі англійські мореплавці та їх внесок у дослідження нових земель та розвиток подорожей.
11. Експедиції англійців, що були спрямовані на пошуки Terra Australis.
12. Внесок Дж. Кука у дослідження нових земель. “Негативні“ та “позитивні” наукові результати експедицій Дж. Кука.
13. Найбільш відомі французькі мореплавці та їх роль у розвитку подорожей XVII ст.
14. Науково-дослідницькі експедиції Жана Франсуа Лаперуза та їх досягнення.
15. Французькі дослідники “чорного материка”. Піонери у дослідженні цього континенту.
16. Охарактеризуйте експедицій, які заклали основи науковим дослідженням Аравії.
17. Обґрунтуйте роль торгівлі у становленні та розвитку подорожей у Новий час.
18. Основні “туристичні” об'єкти Нового часу.
19. Особливості лікувального туризму Нового часу.
20. XIX ст. – рубіжне у розвитку туризму Нового часу. Обґрунтуйте чому саме.
21. Розкрийте соціально-економічні передумови розвитку туристичної індустрії у XIX ст.
24. Перша туристична агенція.
25. Внесок організації “Друзі природи” у розвиток туризму.
26. Перші тури з використанням залізничного транспорту.

27. Піонери масового видавництва спеціальної літератури для подорожуючих.
28. Особистості та їх внесок у розвиток подорожей з науковими цілями (О.Гумбольдт, Ч.Дарвін, Дж.Росс, Роберт Мак-Клур, Нильс Норденшельд, Руал Амундсен, Джордж Де-Лонг, Фрітьоф Нансен, Роберт Пірі, Руал Амундсен, Роберт Скотт).
29. Обґрунтуйте, як збільшення масштабу подорожей вплинуло на подальший розвиток туристської індустрії.
29. Розкрийте особливості розвитку туризму та його основні напрями у ХХ ст.
30. Роль ООН у розвитку міжнародного туризму.
31. ВТО: принципи функціонування, роль у розвитку туризму.
32. Хартія туризму та Кодекс туриста: основні положення.
33. Туризм на сучасному етапі та перспективи його розвитку.
34. Сучасний стан та перспективи розвитку туризму в Україні.
35. Обґрунтуйте, чому туристична індустрія в Україні переживає складний час.

II. Дайте визначення таким поняттям:

подорожі, туризм, турист, ітінераріо, секстант, хронометр, сірі, сефарди, ашкеназі, VIP, туристичне бюро, бедекер, готельне господарство, гостинні двори, ланцюги готелів, круїз, Всесвітній день туризму, Манільська декларація, Документ Акапулько, Хартія туризму, Кодекс туриста.

III. Позначте на контурній карті:

- **маршрути основних подорожей** - А.Тасмана, Г. Гудзона, Дж.Кука, Ж.де Сюрвіля, Ж. Де-Лаперуза, Є. Маршана, М.Адансона, М.Парка, О. Гумбольдта, Ч. Дарвіна, Г.Стенлі, Дж.Уєдделла, Дж. Росса.

IV. Складіть структурно-логічні схеми, які відображують:

- розвиток туризму у Новий час;
- розвиток індустрії туризму;
- категорії туризму.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

(відповідність шкали оцінювання ECTS
з національною системою оцінювання в Україні)

Оцінка ECTS	За національною системою	Визначення
A	5	ВІДМІННО – відмінне знання передумов виникнення туризму та періодизації його розвитку; специфіки подорожей в різні етапи розвитку туризму; вміння давати визначення основним поняттям з лише з незначною кількістю помилок
B	4	ДУЖЕ ДОБРЕ – вище середнього рівня знання передумов виникнення туризму та періодизації його розвитку; специфіки подорожей в різні етапи розвитку туризму; вміння давати визначення основним поняттям з кількома помилками
C	4	ДОБРЕ – середнього рівня знання передумов виникнення туризму та періодизації його розвитку; специфіки подорожей в різні етапи розвитку туризму; вміння давати визначення основним поняттям з певною кількістю значних помилок
D	3	ЗАДОВІЛЬНО – непогане знання передумов виникнення туризму та періодизації його розвитку; специфіки подорожей в різні етапи розвитку туризму; вміння давати визначення основним поняттям, але зі значною кількістю недоліків
E	3	ДОСТАТНЬО – знання задовольняють мінімальним критеріям
EF	2	НЕЗАДОВІЛЬНО – потрібно доопрацювати навчальний матеріал з дисципліни
F	2	НЕЗАДОВІЛЬНО – необхідно серйозне подальше вивчення навчального матеріалу з дисципліни

Мінімальна необхідна кількість балів для виставлення оцінки – **51 бал.**

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна навчальна література

1. Воронкова Л. П. История туризма и гостеприимства : учебное пособие / Л. П. Воронкова. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 304 с.
2. Квартальнов В. А. Туризм / В. А. Квартальнов. – М. : ФиС, 2000. – 312 с.
3. Курилова В. И. Туризм / В. И. Курилова. – М. : Просвещение, 1998. – 224 с.
4. Магидович И. П. Очерки по истории географических открытий / И. П. Магидович, В. И. Магидович. – Т. 1. Географические открытия Древнего мира и Средневековья. – М. : Просвещение, 1992. – 288 с.
5. Сапрунова В. Б. Туризм: эволюция, структура, маркетинг / В. Б. Сапрунова. – М. : Ось-89, 1998. – 320 с.
6. Соколова М. В. История туризма / М. В. Соколова. – М. : Мастерство, 2002. – 350 с.
7. Уокер Дж. Введение в гостеприимство / Дж. Уокер. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 463 с.
8. Устименко Л. М. Історія туризму : навч. посіб. / Л. М. Устименко, І. Ю. Афанасьєв. – К. : Альтерпрес, 2005. – 320 с.
9. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні : навч. посіб. / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. – К. : Вища школа, 2002. – 195 с.
10. Шаповал Т. Ф. История туризма / Т. Ф. Шаповал. – Мн. : ИП Экоперспектива, 1999. – 215 с.
11. Энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 1600 с.
12. Энциклопедия туриста / под ред. Е. И. Тамм. – М. : БРЭ, 1993. – 607 с.

Додаткова література

1. Бартон Р. Великие путешествия / Р. Бартон. – М., 1997. – 224 с.
2. Биржаков М. Введение в туризм / М. Биржаков. – М.-СПб. : Герда, 2003. – 318 с.
3. Гумилевская М. Как открывали мир. Из истории путешествий и открытий / М. Гумилевская. – М. : Детская л-ра, 1971. – 117 с.
4. Зорин И. В. Энциклопедия туризма : справчник / И. В. Зорин, В. А. Квартальнов. – М. : ФиС, 2001.
5. Ингстад Х. По следам Лейва Счастливого / Х. Ингстад. – Ленинград : Гидрометеоиздат, 1969. – 230 с.
6. Квартальнов В. А. Международный туризм: Политика развития : учеб. пособие / В. А. Квартальнов, А. А. Романов. – М. : Советский спорт, 1998. – 142 с.
7. Кудинов Б. Ф. Из истории развития туризма / Б. Ф. Кудинов. – М., 1986.
8. Немоляева М. Э. Международный туризм: вчера, сегодня, завтра / М. Э. Немоляева, Л. Ф. Ходорков. – М. : Международные отношения, 1985. – 176 с.
9. Снисаренко А. В. Властители античных морей / А. В. Снисаренко. – М., 1986. – 120 с.
10. Усыскин Г. С. Очерки истории российского туризма / Г. С. Усыскин. – М. ; СПб. : Издат. торговый дом Герда, 2000. – 209 с.

Навчально-методичне видання

МАЛЬЦЕВА Лілія Віталіївна

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

Навчально-методичний посібник

За редакцією автора
Комп'ютерний макет – Мальцева Л. В.
Коректор –

Здано до склад. 05.01.2011 р. Підп. до друку 02.02.2011 р.
Формат 60×84 1/16. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 5,17. Наклад 200 прим. Зам № 32.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Тел./факс: (0642) 58-03-20
e-mail: alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.